

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧИИ
ТОЧИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0
ТКБ 81.2 Тоҷ
С – 36

САТТОРОВА ДИЛРАБО ҚАҲОРОВНА

ЗАБОН ВА УСЛУБИ ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Гулназарзода Жило Бурӣ – доктори илми филология, профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ:

Низомова Санобар Фаҳриевна – доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи забони тоҷикии МДТ «Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино»

Шаҳбози Рустамшо – доктори фалсафа (Phd) – доктор аз рӯи ихтисоси – Филология, директори филиали Муассисаи давлатии Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар шаҳри Кӯлоб

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия 28 майи соли 2024, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-021 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, ошёнаи 1, толори ба номи Ш. Ҳусейнзода) баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи ДМТ бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ соли 2024 фиристода шуд.

Котиби илмии шурои диссертатсионӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессор

Мирзоева М. М.

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба таҳқиқи забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ бахшида шудааст.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Дар ҳама даври замон забон василаи асосии муколама ва гуфтугӯи фарҳангу тамаддун маҳсуб ёфта, чиҳати шиноخت ва расидан ба комёбӣ мусоидат мекунад. Забони тоҷикӣ таъриху тамаддуни тӯлонӣ дошта, тавассути он беҳтарин осори бунёдии мутафаккирони ниёгон таълиф ёфтааст, ки ин осор дар рушди тамаддуни инсонӣ то ҳол мавриди истифода мебошад.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «Забони ширину шевои тоҷикӣ муҳимтарин унсури ҳастӣ ва бақои умри миллати куҳанбунёди мо мебошад, ки дар даврони истиқлол ва дар марҳалаи бунёди давлатдорӣ миллӣ рисолати миллатсозиву давлатсозии худро бо рангу ҷилои тоза идома бахшида истодааст. Маҳз ҳамин забони ноби модарӣ халқи моро дар тӯли зиёда аз панҷуним ҳазор сол бар зидди тамоми бадбахтихову тохтутози аҷнабиён муттаҳиду сарчамъ нигоҳ доштааст ва ба миллати тоҷик умри ҷовидонӣ бахшидааст»¹.

Дар иртибот ба ин, пажуҳишгаронро зарур аст, ки дар заминаи осори мондагори мутафаккирону адибони ниёгон пайваста таҳқиқот бурда, чиҳати устувор гардидани мақоми забони тоҷикӣ дар соири илм тадбирҳои мушаххасро иҷро намоянд.

Мавриди зикр аст, ки мероси адабии Абдусалом Дехотӣ, ки тавачҷуҳи хонандагонро ба худ ҷалб менамояд, дар шакли «Куллиёт» [1966] ҷамъоварӣ шудааст. Мавзуи баҳси мо дар доираи ҳикояҳои адиб сурат мегирад ва ҳангоми таҳқиқ маълум гашт, ки он аз 18 ҳикоя иборат аст. Ҳикояҳои нависанда «Ҳамидаи сиёҳбахт», «Аждаҳои ҷӯпонато», «Қурбони лайлатулқадр», «Доғи фарзанд», «Каромоти охирин», «Ачинаҳо», «Портфел», «Машинаи тарҷума», «Қиссаи номмонӣ», «Намунаи хорпуштак-ул-луғот», «Сирри ҷоду», «Архивбек Қадимӣ», «Обҳои лӯнда ё лӯндаҳои об», «Муллоён», «Бо хирадмандон», «Комилҷон ба моҳ меравад», «Дар рӯзи Бибисешанбе» ва «Алос чораи халос» мебошанд, ки ба ҳайси объекти таҳқиқоти мазкур қарор дода шудааст.

Таҳлил ва омӯзиши таркиби луғавии осори адибони тоҷик яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад, ки ба омӯзиши асари бадеӣ ҳанӯз луғатнигорону тазкиранависони гузашта иқдом намуда буданд. Барои исботи фикр дар ҳамаи луғатҳои, ки тафсири

¹ <http://president.tj/ru/node/29175//> Э. Раҳмон, манбаи электронӣ (27.09.2022).

маъноии луғавии калима, тобишҳои услубии он зикр мегарданд, аз осори адибон низ истифода менамоянд. Дар роҳи пешрафти минбаъдаи забони муосири тоҷик таҳқиқи дурусту амиқи осори пурарзишу гаронбаҳои адибон аҳаммияти калон дорад. Аз ин рӯ, забоншиносони тоҷик солҳои охир ба масъалаи таҳқиқи омӯзиши забони осори пурғановати адибони классик ва муосири тоҷик диққати махсус зоҳир менамоянд. Мавриди тазаккур аст, ки муҳаққиқон чун устод С. Айнӣ, И. С. Брагинский, А. Мирзоев, С. Ҳалимов, Т. Зехнӣ, С. Сабзаев роҷеъ ба забони асарҳои бадеӣ таҳқиқот бурдаанд. Пас аз таҳқиқоти пурарзиши Н. Маъсумӣ дар соҳаи омӯзиши забон ва услуби нависандагони ҷудоғонаи тоҷик як қатор асарҳои дигар ба вучуд омад.

Мубрамият ва муҳиммоти мавзуи илмии мазкур дар он дида мешавад, ки масъалаи забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ бори аввал мавриди баррасӣ қарор гирифта, ба ҳамин восита паҳлуҳои дигари забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ муайян карда шудаанд. Осори адиб аз лиҳози забону услуби ниғориш ва обуранги бадеӣ дар пояи баланди эҷодӣ қарор гирифта, мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон гаштааст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Дар мавриди мавзуи мазкур ва дарачаи таҳқиқи он ҳаминро зикр кардан лозим аст, ки дар атрофи ин мавзӯ то ин дам ягон таҳқиқоти ҷудоғонаи илмие ба анҷом нарасидааст. Зимни пажӯҳиш ба мо маълум гардид, ки як қатор мақолаҳои илмӣ оид ба осори Абдусалом Дехотӣ дар самти адабиётшиносӣ забоншиносӣ нашр шудаанд. Аз ҷумла, дар самти забоншиносӣ мақолаҳои Б. Ниёзмӯҳаммадов “Абдусалом Дехотӣ ва забоншиносии тоҷик”², Д. Ҳочаев “Абдусалом Дехотӣ ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷикӣ”³ ва Ш. Исмоилов “Интиҳоби истилоҳ аз нигоҳи Абдусалом Дехотӣ”-ро⁴ номбар кардан мумкин аст.

Дар забоншиносии муосири тоҷик Н. Маъсумӣ таҳқиқи забони асарро оғоз намудааст, ки аввали солҳои 50-уми асри ХХ забон ва услуби повести «Марги судхӯр»-и С. Айнӣро мавриди пажӯҳиш қарор дод ва соли 1959 монографияи худро бо унвони «Очеркҳо доир ба инкишофи забони адабии тоҷик» ба таърифи расонид [Маъсумӣ, 1959].

Дар солҳои 60-70-уми асри ХХ оид ба забони осори адибони муосири тоҷик забоншиносон Р. Ғаффоров [1966], Б. Камолиддинов,

² Ниёзмӯҳаммадов Б. Абдусалом Дехотӣ ва забоншиносии тоҷик // Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1965.

³ Ҳочаев Д. Гуфтори накӯи кӯҳан нагардад / Д. Ҳочаев. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 230 с.

⁴ Исмоилов, Ш. “Интиҳоби истилоҳ аз нигоҳи Абдусалом Дехотӣ”. Бузургонро бузургон зинда медоранд / Ш. Исмоилов // Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 с.

[1967], Х. Ҳусейнов [1973], И. Ҳасанов [1966], Ҳ. Юсупов [1972], М.Юсупова [1972], М. Холова [1972] асарҳо эҷод кардаанд. Дар ду даҳсолаи охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар иртибот бо хусусиятҳои забони асарҳои Ф. Муҳаммадиев Т. Шокиров, «Вазифаҳои услубии унсурҳои лаҳҷавӣ дар адабиёти бадеӣ» [1986], дар асоси маводи асарҳои Ҷ. Икромӣ Ш. Раҳимова [1992], «Вижагиҳои лексикӣ-услубии насри таърихӣ» зимни эҷодиёти С. Улуғзода М.Олимҷонов [2002] рисолаҳои номзадӣ дифоъ намуданд.

Аммо таҳқиқи забони назм аз охири солҳои 70-уми асри XX оғоз ёфт. А. Абдуқодиров дар асоси маводи назми М. Турсунзода таҳқиқоти илмӣ анҷом додааст [1988], забони эпоси «Гуруғӣ»-ро О. Алиев [1985], Ш. Каримов «Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз» [1993] ва забону услуби шоирони маорифпарварро С. Сабзаев [1998], «Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубии ашъори Лоик Шералӣ» аз ҷониби Ю. Нурмаҳмадов [2002], Ш. Буриев «Синонимҳои лексикӣ дар «Маснавии маънавии Ҷалолиддини Румӣ» [2002] таҳқиқ намуданд. Дар иртибот ба вижагиҳои лексикиву услубиёти ашъори Рӯдакӣ Қ. Мухторӣ [2006], Г. Маҳкамова «Антонимҳо дар назми Лоик Шералӣ» [2009], «Ҷиҳатҳои лексикӣ-услубии назми Туғрал» аз ҷониби С. Расулов [2011] ва вижагиҳои лексикӣ-достони «Мотами сафедӣ»-и Гулрухсор Сафиеваро Ш. Имоилов [2012] ва «Хусусиятҳои луғавӣ-фразеологӣ очерк ва ҳикояҳои Мутеулло Начмиддинов»-ро Б. Шодиев [2012] таҳқиқ намуданд. Ҳ.Дустов «Воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ» [2015], Н.Саидов «Хусусиятҳои луғавӣ ва фразеологӣ ҳикояҳои Абдулҳамид Самад» [2016], М. Мирзоева «Синонимҳои лексикӣ ва фразеологӣ дар осори бадеии С. Айнӣ» [2017], М. Саломов «Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асри XII» [2018], М. Усмонова «Қабатҳои лексикӣ-семантикӣ ва хусусиятҳои услубии осори адабии Ҳабибулло Назаров»-ро [2022] мавриди паҷуҳиш қарор додаанд.

Абдусалом Деҳотӣ дар ташаккул ва инкишофи адабиёти тоҷик низ нақши муҳиме дорад. Асарҳои навиштаи Абдусалом Деҳотӣ, ки мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд, аҳамияти калони тарбиявӣ доранд. Алалхусус, тезгӯяку чистонҳо ва ашъори ҳаҷвии ӯ бо услуби дилчасп ва хусусиятҳои ғоявӣ бадеии худ диққати хонандаро ҷалб мекунад. Абдусалом Деҳотӣ ҳамроҳи Н. Н. Ершов «Луғати русӣ-тоҷикӣ» [1949]-ро таҳрир намудааст, яке аз муҳаррирони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [1969] буд. Тарҷумаи тоҷикӣ бисёр асарҳои И. А. Крилов, Н. А. Некрасов, Т. Г. Шевченко, С. Г. Байрон ва дигарон ба қалами ӯ тааллуқ доранд. Абдусалом Деҳотӣ дар камолот ва нашъунамои адабиёти шуравӣ тоҷик саҳми босазо дорад. Аз соли 1934 узви ИН СССР, бо ду ордени Байраки Сурхи Мехнат, ду ордени

«Нишони Фахрӣ» ва Грамотаҳои Фахрии Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон мукофотонида шудааст. Асарҳои ӯ дар мунтахаби осораш иборат аз 5 ҷилд солҳои 1965-1966 рӯйи чопро дидаанд. Дар солҳои сиюми асри ХХ дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик табадуллотӣ азиме ба вуқӯъ пайваست ва насли наво, ки дар ин солҳо ба арсаи адабиёт қадам ниҳоданд, дар пешрафти адабиёт ва санъати тоҷик саҳми беандозаи худро гузоштанд. Абдусалом Деҳотӣ ба масъалаҳои забони адабӣ, дурустии имлои забони тоҷикӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, баъзе ақидаҳои худро доир ба ин масъала баён намудааст. Дар масъалаи сода кардани забон ва мувофиқи талаффуз ва фаҳми омма кор фармудани истилоҳот кӯшишҳои зиёд намудааст. Ба ҳамин восита ба омӯзгорони тоҷикзабон дар роҳи таълими забони тоҷикӣ ёрии калон расондааст.

Хушбахтона, бо шарофати замони Истиклол муҳаққиқону донишмандон ба пажӯҳиши осори мондагори Абдусалом Деҳотӣ пардохтанд. Самари кӯшишу пайгириҳои омӯзиши осори ин марди илму адаб баргузори ду конференсияи сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ бахшида ба солгарди шоир, нависанда, драматург, тарҷумон ва луғатнигори варзидаи тоҷик дар соли сипаргардида маҳсуб меёбад. Дар ин ҳамоишҳои илмӣ донишмандони ватанию хориҷӣ вобаста ба паҳлуҳои гуногуни осори Абдусалом Деҳотӣ суханронӣ намуданд. Аз таҳлили осори Абдусалом Деҳотӣ ва таҳқиқоти анҷомёфта метавон чунин натиҷа гирифт, ки дар атрофи забон ва услуби Абдусалом Деҳотӣ мақолаҳои Б. Ниёзмухаммадов, Д. Хоҷаев, Ш. Исмоилов ва ҷанде дигарон рӯйи чоп омадаанд, ки таҳқиқи ҳамаҷонибаи осори нависандаро комил намегардонанд.

Аз ин рӯ, тасмим гирифтём, дар шакли як таҳқиқи илмӣ забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Деҳотиро мавриди пажӯҳиш қарор диҳём.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба сархати 9-и Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09.2020, №503) ва Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, №647) иртибот дошта, натиҷаҳо ва ҳулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ нақши муҳим бозида метавонанд. Мавзуи таҳқиқи мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи рисола, пеш аз ҳама, таҳқиқ намудани забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ, бо назардошти баррасии пурраи қабатҳои маъноӣ-луғавии вожаҳо–калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифот, мутазодҳо, вомвожаҳо, доираи истифодаи таркиби луғавӣ ва ҳамзамон калимаҳои аслии тоҷикӣ, калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, вомвожаҳои арабӣ, вомвожаҳои туркӣ-узбекӣ, вомвожаҳои русӣ-аврупоӣ, воҳидҳои фразеологӣ, мавқеи зарбулмасалу мақол, зарурати истифода ва ҷойи истифодаи онҳо дар ҳикояҳои адиб мебошад, ки дар доираи як рисолаи илмӣ ба анҷом расидааст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Дар иртибот ба мақсади таҳқиқот асоси он чунин аст:

1. Омӯзиши забон ва услуби осори Абдусалом Дехотӣ дар намунаи ҳикояҳои адиб.
2. Дар низоми луғатшиносӣ ва маъношиносӣ баррасии вижагиҳои ҳикояҳои адиб ва роҳҳои истифодашавии воҳидҳои забон дар ҳикояҳо.
3. Баррасии пурраи қабатҳои маъноии вожаҳо: калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифот, мутазодҳо.
4. Мавқеъ ва тарзи корбурди калимаҳои аслии тоҷикӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ.
5. Муайян кардани манбаъҳои вомвожаҳои арабӣ, русӣ, туркӣ ва мавқеи истифодабарии онҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ.
6. Ба таҳқиқ гирифтани роҳу усулҳои истифодаи унсурҳои забон вобаста ба хусусияти иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ.
7. Нақш ва мавқеи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар ҳикояҳо.
8. Нишон додани вижагиҳои услуби корбурди воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои адиб.
9. Мавқеъ ва тарзи корбурди зарбулмасалу мақолҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ.
10. Таснифоти маъноии зарбулмасалу мақолҳо вобаста ба ҷузъҳои онҳо.
11. Муайян намудани хусусияти сохтори зарбулмасалу мақолҳо.
12. Дар намунаи забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ нишон додани раванди инкишофи забони адабии муосири тоҷик дар солҳои 70-уми асри XX.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқро ҳикояҳои “Куллиёт”-и Абдусалом Дехотӣ ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқ. Омӯзиш ва баррасии забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ предмети таҳқиқоти мазкур маҳсуб меёбад.

Асосҳои назариявии таҳқиқи моро асару мақолаҳо оид ба қабатҳои луғавӣ-маъноии калимаҳо бахшидаи Н. Маъсумӣ [1959], Р. Ғаффоров [1966], И. Ҳасанов [1966], Б. Ниёзмухаммадов [1969], Б. Камолиддинов [1967], А. Муъминов [1975], М. Н. Қосимова [1980], Ҳ. Мачидов [1982], Д. Ҳоҷаев [191981], Ҳ. Ҳусейнов [1983], С. Сабзаев [1991], Ш. Исмоилов, М. Аҳмадова [1991, 2009], М. Н. Қосимова [1998], Ҳ. Талбакова [2008], Ш. Исматуллоҳ [2007], М. Саломов [2000], Қ. Мухторӣ [2012], У. Саъдуллоев [2013], Д. Фозилов [2013], М. Мирзоева [2017], Ж. Гулназарзода [2022], А. Шарофиддинова [2017], А. Юнусӣ [2023], В. А. Капранов [1957] А. А. Киреев [1964], В. Н. Ключева [1964], В. В. Виноградов [1968], Н. А. Лукянова [1970], Г. С. Гвеникадзе [1971] ва дигарон ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Дар диссертатсия методҳои таҳқиқоти лингвистии мушоҳида, тасвиру муқоиса, таҳлили морфологӣ, услубӣ ва монанди инҳо истифода шудааст.

Навгонии илми таҳқиқ аз он иборат аст, ки бори нахуст дар илми забоншиносии тоҷик забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар роҳи таҳқиқи минбаъдаи масоили марбут ба луғатшиносӣ, маъношиносӣ, услубшиносии забони тоҷикӣ, чудо намудани гурӯҳҳои маъноии калимаҳо, мавқеи онҳо дар адабиёти бадеӣ, мавридҳои истифодаи онҳо, хусусияти услубӣ касб кардани ин навъи воҳидҳои луғавӣ ҳам дар сухани тасвирии муаллиф ва ҳам дар нутқи персонажҳо ва амсоли инҳо ба муҳаққиқон кумак мекунад.

Ҳамчунин, зимни омӯзиши осори адиб масъалаҳои мазкур омӯхта шуданд:

- бори нахуст қабатҳои маъноии вожаҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ, аз қабали калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифот ва корбурди мутазод мавриди омӯзиш қарор гирифт;

- аввалин маротиба дар илми забоншиносӣ мавқеъ ва тарзи корбурди вожаҳои аслан тоҷикӣ ва вомвожаҳои дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ, ба монанди вомвожаҳои арабӣ, русӣ-аврупоӣ, туркӣ-ӯзбекӣ омӯхта шуд;

- доираи корбурди калимаҳо вобаста ба хусусияти иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ бори аввал дар шакли ҷудогона таҳқиқ карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар баробари омӯзиш ва баррасии забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ вижагиҳои луғавӣ, маъноӣ, сарфӣ, сохтори калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳои дар ҳикояҳо истифодашуда ва ҳамчунин услуби нигориши нависанда муайян карда шуд.

2. Аз баррасии қабатҳои маъноии вожаҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ маълум шуд, ки калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифот ва

мутазад хеле фаровон мавриди корбарӣ қарор ёфта, дар рушди забони тоҷикӣ то андозае замина гузоштааст.

3. Абдусалом Дехотӣ аз сермаъноии калимаҳо васеъ истифода бурда, ба ин восита забони ҳикояҳои хешро муассиру пуробуранг намудааст ва чунин вожаҳои сермаъно, ки мафҳумҳои гуногунро дар иртибот ба якдигар фаро мегиранд, зиёданд.

4. Омонимҳое, ки нависанда мавриди корбарӣ қарор додааст, бештар аз калимаҳои тоҷикӣ иборатанд ва дар давоми таҳқиқ мушоҳида гашт, ки вомвожаҳо низ бо калимаҳои тоҷикӣ хусусияти омонимӣ пайдо кардаанд.

5. Маълум гардид, ки дар ҳикояҳои нависанда муродифҳои исмӣ, сифатӣ ва муродифҳои чуфтистеъмол бештар ба назар мерасанд ва дар ин замина бори аввал муродифҳои ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ ба гурӯҳҳои исмӣ, сифатӣ ва муродифҳои чуфтистеъмол таҳлил карда шуданд.

6. Вожаҳои мутазадҳои ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ марбут ба ҳиссаҳои нутқ гурӯҳбандӣ шуда, мутазадҳои исмӣ, сифатӣ, зарфӣ ва феълӣ бо ҷилоҳои услубӣ дар осори нависанда омӯхта шуд.

7. Вожаҳои аслии тоҷикӣ, ки нависанда дар ҳикояҳои хеш истифода намудааст, асосан, умумистеъмол буда, ба ҳамаи соҳибзабонон фаҳмо ва шинос аст, зеро онҳо дар шакли тағйироти охиринашон вучуд доранд.

8. Калимаҳои арабие, ки дар осори Абдусалом Дехотӣ мушоҳида гашт, мушқилфаҳм набуда, аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо дар забони тоҷикӣ хуб ҳазм шуда, оммафаҳм гаштаанд ва нависанда дар корбурди вожаҳои арабӣ маҳорати хоси забондонии хешро нишон додааст.

9. Абдусалом Дехотӣ аз вомвожаҳои русӣ хеле моҳирона истифода бурдааст, ки дар забони тоҷикӣ ба меъёр даромадаанд ва ҳоло ҳамчун маводи худӣ шинохта мешаванд. Калимаҳои истилоҳоти русӣ, ки дар эҷодиёти Абдусалом Дехотӣ ба назар мерасанд, асосан, унсурҳое мебошанд, ки ба соҳаи саноат, нақлиёт, нерӯгоҳи барқӣ дахл доранд, инчунин номи яроқи аслиҳаи ҳарбӣ, техника ва технологияро ифода менамоянд.

10. Абдусалом Дехотӣ калимаҳои забони туркӣ-муғулиро хеле устокорона қарор фармудааст, ки ин аз хунари нависандагии устод шаҳодат медиҳад ва дар таҳқиқоти мазкур аз рӯйи маъно ба гурӯҳҳои 1). Калимаҳои мансуби хешутаборӣ; 2). Калимаҳои мансуби наботот (дарахт, гиёҳ, гул, бутта, сабзавот), 3). Калимаҳои мансуб ба соҳаи ҳарбӣ ва номи унвону вазифа; 4). Калимаҳои ифодакунандаи асбобҳои рӯзгор ва ҳӯрокворӣ; 5). Калимаҳои ифодакунандаи масоҳат ва амалҳои гуногун ҷудо карда шуданд.

11. Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ хеле зиёд қорбааст шудааст ва онҳо дар таҳқиқоти мазкур аз рӯи ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ шуданд: бо исм, бо сифат, бо зарф, бо феъл.

12. Маҳорати адабии нависанда дар истифодаи воҳидҳои фразеологӣ назаррас мебошад, зеро онҳо воситаи муҳимтарини бурроии нутқ, бадеият ва таъсирбахшии калом буда, боигарии луғавӣ ва хусусиятҳои услубии забонро нишон медиҳанд.

13. Аз баррасии зарбулмасалу мақолҳо дар ҳикояҳои нависанда маълум гашт, ки Абдусалом Деҳотӣ барои муассирӣ ва пуробуранг гаштани суханаш ва дар ин замина барои ғановати забони ҳикояҳо ин дурдонаҳоро қорбааст намудааст.

Аҳаммияти назариявии диссертатсия дар он дида мешавад, ки маводи мавриди таҳқиқ барои омӯзиши забони адабии нимаи аввали асри ХХ дар оянда заминае хоҳад гузошт. Инчунин, барои таълими фанҳои забони муосири тоҷик, луғатшиносӣ, услубшиносӣ ва хондани қурӯҳҳои махсус дар гурӯҳҳои филологӣ кумак хоҳад расонд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки натиҷаҳои бадастомада метавонад дар шинохти бештари ҳунари нависандагии Абдусалом Деҳотӣ ба сифати сарчашмаи илмӣ истифода шавад ва ҳамчунин ба ҳайси як заминаи назарӣ барои пажӯҳишҳои минбаъда хидмат намояд. Хулосаҳои бадастомада ва маводи дар рисола қорқарду таҳқиқшуда метавонад барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, матни лексияҳо дар самти забоншиносӣ ва услубшиносӣ мавриди истифода қарор гирад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи «Забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология таъйин гардидааст ва бо шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01. - Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Мазмуни таҳқиқоти диссертатсионӣ вобаста ба талаботи методҳои услубшиносӣ: забон ва услуби асари бадеӣ маҳорати эҷодӣ ва суханварии Абдусалом Деҳотӣ бахшида шуда, ҳамчунин, таҳлилу баррасиҳо вобаста ба масъалаҳои луғатшиносӣ ва услубшиносӣ бо андешаҳои пазируфтаи донишмандони ватаниву хориҷӣ тақвият дода шудаанд.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ аз он иборат аст, ки дараҷаи омӯзиши забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Деҳотиро муайян намуда, роҳи таҳқиқи минбаъдаи масоили марбут ба луғатшиносӣ, маъношиносӣ, услубшиносии забони тоҷикӣ, ҷудо намудани гурӯҳҳои маъноии калимаҳо, мавқеи онҳо дар асари бадеӣ, мавридҳои истифодаи онҳо, хусусияти услубӣ қасб қардани ин навъи

воҳидҳои луғавиро мавриди баррасии ҳамачониба қарор додааст. Муаллифи диссертатсия бо таъя ба маводи фаровони забоншиносон ва луғатномаю донишномаҳо муҳимтарин хусусиятҳои забон ва услуби адибро таҳқиқ намуда, вижагиҳои онро муайян кардааст.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар чаласаҳо ва семинарҳои илмии кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҳамчунин, нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалии солонаи ҳайати устодону кормандони Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Мундариҷаи асосии диссертатсия дар баромад ва маърузаҳои конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ «Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Материалы международной научно-практической конференции Таджикского государственного института языков им. Сотим Улуғзода. – Душанбе, 2021. – С.203-207», «Мутазодҳои зарфӣ ва феълӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Филологияи Шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ” – Душанбе, 2023. – С. 190-193.», «Калимаҳои сермаъно дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Забон – ҳастии миллат. (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии «Масъалаҳои мубрами луғатшиносии тоҷик: мушкилот ва дурнамо» бахшида ба 80-солагии н.и.ф., дотсент Ҳуснигул Талбакова). – Душанбе, 2023. – С. 150-157.» ва мақолаҳои ҷудогонаи муаллиф, ки дар маҷмуаи маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таъб расидаанд, инъикос шудааст.

Диссертатсия дар чаласаи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчаласаи №5/2 аз 20.01.2024) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 9 мақола, аз ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва луғатҳо иборат буда, ҳаҷми умумии он 176 саҳифаи ҷопи компютери ро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима роҷеъ ба мубрамияти таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳо, навоари илмӣ таҳқиқ, аҳаммияти

назариявӣ ва амалии таҳқиқ, коркарди мавзуъ, методҳои таҳқиқ, маводи асосии таҳқиқ маълумот дода шудааст.

Боби якум «Қабатҳои луғавӣ-маъноии вожаҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ» ном дошта, дар 4 зербобу 6 фасл хусусияти луғавӣ-маъноии вожаҳои ҳикояҳои нависанда аз нигоҳи услубӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Зербоби якуми боби якум «Калимаҳои сермаъно» ном дорад. Қисми зиёди калимаҳои забон сермаъноанд, ки онҳо ҳангоми ба амал омадани дигаргунӣ дар сохти иҷтимоии ҷомеа пайдо мешаванд. Тағйироти маъноии калима, таркибу ибора, васеъ гардидани ҳудуди маънӣ, аз байн рафтани маъниҳои иловагӣ ва пайдошавии маъноҳои нав дар калима ва таркибу ибора дар забон мунтазам чараён дорад. А. Мӯминов⁵ бар ин ақида аст, ки «сермаъноӣ зимни пайдоиши маъниҳои иловагии унсурҳои забон пайдо мешавад, ки маъноҳои иловагӣ ба завқу шавқ ва мақсади гӯянда, муносибати ниҳонии ӯ ба амалу воқеият ва ашъи атроф пайдо мегарданд»

Мавриди зикр аст, ки калимаҳои сермаъно дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ хеле фаровон қорбурд шудаанд. Далели фаровонии ин навъи калимаҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки образнокӣ салосати суҳан ва дорои хусусиятҳои экспрессивӣ будан маҳз ба услуби бадеӣ хос аст. Адиб имкон пайдо менамояд, ки хислат, рафтору кирдор ва муносибати персонажҳои асари худро ба пуррагӣ тасвир намояд. Дар ин маврид воҳидҳои сермаъно метавонанд ба нависанда дар баёни фикр имконияти хуб фароҳам оранд..

Масалан, вожаи *гӯша* дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ ба чанд маънӣ ба қор рафтааст: а) дар маънии кунҷ, қанор – гӯшаи хона, гӯшаи чашм; б) гӯшаву қанор – ҳама тараф, ҷойҳои дуру наздик; в) қанору қисмати чизе:

а) дар маънии кунҷ, қанор - гӯшаи хона:

Хона бо ҷиҳози духтар ораста шуда, дар гӯшаи хона якчанд пиразанон Ҳамидаи ғамнокро насихат мекарданд [13]⁶.

б) гӯшаву қанор – ҳама тараф, ҷойҳои дуру наздик:

Аз дур, аз қим-қадом гӯша овози данг-дунг зада шудани лаълӣ барин як чиз ба гӯшӯ расид [44].

в) қанору қисмати чизе:

Вай хӯрҷини Ойҷонро аз як гӯшааш гирифта, ҷунон сахт ҳаво дод, ки чизҳои ба замин пош хӯрданд [99].

⁵ Мӯминов А. Полисемия дар забони тоҷикӣ. / А.Мӯминов. (рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология).– Душанбе, 1972. – 152 с.

⁶ Дехотӣ, А. Кулӣёт. Ҷилди 3. – Душанбе, 1966. – 380 с. (Минбаъд мисолҳо аз ҳамаи асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавс нишон дода мешаванд).

Зербоби дуҷуми боби якум «**Омонимҳо**» номгузорӣ шудааст. Омонимҳоро, асосан, нависандагон ҳамчун воситаи тавоноии услубӣ қорбасти менамоянд, зеро онҳо воситаи муассирии забони асари бадеӣ ба ҳисоб рафта, сухани адибро ҷаззобтар менамоянд.

Бояд тазаққур дод, ки яке аз вожаҳои серистеъмоле, ки дар ҳикояҳои адиб бо он бештар вохӯрдем, калимаи **бор** мебошад.

Бор ба маънои вазнинӣ, гаронӣ:

Мӯйсафед, ки ба тақлифи худаи ҷавоби қатъӣ гирифта натавонист, бори ғамаш аз аввала зиёдтар шуда, бо қавоқи овезон аз ҷойхона баромада рафт... [44].

Маротиба, дафъа, карат:

*... чунки ҳар рӯз чанд **бор** ба дафтарҳои ҳисобу китобамон мегузaronдам [118].*

Калимаи **дафъа**ро ҳамчун муродифи **бор** низ истифода кардааст:

*Модом, ки маро муаллим меномед, ба ғамаш гӯш кунед, – ман ин **дафъа** оҳанги ҷиддӣ додам [120].*

Дар ҷумлаи дигар адиб калимаи **борро** ду маротиба ба маъноҳои гуногун истифода бурдааст. Дар ин ҷо **бор** аввал ба маънои замоне, рӯзе омада, маротибаи дуҷум ба маънои «**зиён ва машаққат, дард ё бало**» омадааст:

*Бача **боре** ба лашкаргоҳи ҷин ва парӣён дучор шудааст ва онҳо ба бача бори бузурге партофтаанд [36].*

Дар мавриди дигар машғулият, шуғлро ифода мекунад, ки ин шакли калима бештар хусусияти гуфтугӯӣ дорад:

*Ин нағз... хоби одам ҳам мувофиқи вазъият ва **кору бори** замонаш мешавад [129].*

Дар натиҷаи омӯзиш маълум гардид, ки дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ калимаҳои омонимии тоҷикиву тоҷикӣ хеле зиёд истифода шуда, тобишҳои гуногуни маъноӣ дорад. Вомвожаи русии «ток» бо вожаи тоҷикии «ток» - токи ангур омоним шудааст:

*Вақте ки Бизумрат бо ду нишона омада гилем ва пул бурдани ҷавони хандонро гуфт, Эргашбой, монанди ин ки ба вай **токи электрик** расида бошад, дар ҷои истодааш ним метр ҷаҳид [136].*

*Вай як ҳодачаи борики **токро** кашида гирифта ба ҷоҳ дароз кард [141].*

Вожаи «бар» (мева, самар):

*Дарахтони **бевар** решакан карда шуданд [100].*

Ҳамчун пешоянд:

*Лекин аз байни одамони одӣ бисёр касон тамоман **бар** хилофи он зотҳои шариф рафтор кардаанд [85].*

Ҳамчун феъли фармоиш:

Бар, ба таги буттаи ҳо он гул зада биё [97].

Бар (сар ё назди роҳ: бари роҳ, бари чома) сермаъноӣ:

Як мӯсафеди бадҷаҳл асозанон омада аз бари чомаи вай кашид ва гапашро бурид [45].

Ҳангоми омӯзиш муайян гардид, ки Абдусалом Деҳотӣ дар ҳикояҳои хеш омонимҳоро бо се тарз истифода бурдааст: калимаҳои аслии тоҷикӣ, калимаҳои тоҷикӣ ва вомвожаҳо ва омонимҳое, ки нопурраанд. Зербоби сеюми боби якум «**Вижагиҳои муродифот**» ном дорад. Мусаллам аст, ки муродифҳо яке аз категорияҳои луғавӣ ба шумор рафта, дар захираи умумии луғавӣ нақши муҳимро мебозанд.

Мавҷудияти муродифҳо дар забон омили муҳим мебошад. „Синонимҳо калимаҳои ҳаммаъно аз решаҳои гуногунанд, ки таркиби луғавии забонро бой мекунанд... барои аз такрори калима худдорӣ кардани муаллиф (гӯянда) бо мақсади шаклҳои гуногуни ифодаҳои дар забон бударо истеъмоли кардан ва ба ин восита сахехӣ, равшанӣ ва қувваи бадеи гуфтаи худро таъмин намудан ба кор бурда мешаванд”.⁷

Маълум гардид, ки дар ҳикояҳои муродифҳои исм, сифат ва муродифҳои чуфтистеъмоли бештар ба назар мерасанд ва аз ин рӯ, вобаста ба услуби нигориши нависанда дар се фасл муродифҳои ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ ба исмӣ, сифатӣ ва муродифҳои чуфтистеъмоли ҷудо карда, бо мисолҳои мушаххас муайян карда шудаанд, аз ҷумла:

1.3.1. Муродифоти исмӣ. Дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ силсилаи муродифии зулм, чабр, чафо, ситам, азоб, шиканча дар мавридҳои муносиб истифода шудаанд. Ин вожаҳо аз ҷиҳати услуб ва тобиши маъноӣ каму беш фарқ доранд, аммо дар маҷмӯъ аз лиҳози маъноӣ наздикмаъно буда, бо ҳам муродиф мешаванд.

Ҳамида ин гуна чафоҳоро аз шавҳараи ҳам бисёр дид, аммо чӣ кор кунад? [15]. Модари бечора аз бекасии худ оҳ кашид ва аз зулми босмаҷиён шикояткунон гиря мекард [37]. Вожаҳои муродифии **дӯст, рафик, шарикро** низ дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ вохӯрем:

Дар байни дӯстон ҳозир будани намояндагони республикаи нави советӣ ... хурсандихоро даҳчанд зиёд мекард [167].

Қалами аввалини онро “шахси холис” гуфта ба ман доданд ва кани, чӣ тавр?- пурсид рафиқам бесаброна [111].

Калимаҳои шарик, ёр, ҷӯра ба вожаи дӯст муродиф ва ҳаммаъно буда, Абдусалом Деҳотӣ дар ҳикояҳои аз ин силсилаи муродифҳо низ истифода кардааст:

⁷Муҳаммадиев, М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома» / М. Муҳаммадиев. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг. 2005. – 138 с.

-*Ҳа, шарик, ба хайр, ба кори савдо даромадаед, - гуфтам ҳолпурсона [75].*

Яке аз чӯраҳои домод, туфлиш домодро гирифта доданӣ шуда, аз ҷояш хеста дар ҷустуҷӯӣ шуд [68].

Дар як ҷумла се калимаи муродиф омадааст:

Набошад, шумо зуд ягон чиз ният кунед, вагарна бо ҳамин биму ҳаросу тарс сахт зарар мебинед [61].

1.3.2. Муродифоти сифатӣ. Дар ҳикояҳои нависанда низ вожаҳое, ки ифодагари сифати инсон мебошанд, бешуморанд. Аз ҷумла, калимаҳои **азиз, шуҳрат, боҳурмат, обрӯманд, баобрӯ, муътабар, шариф, боъятибор, табаррук ва муқаддас** дар осори адиб як силсилаи махсуси муродифии сифатҳоро ташкил медиҳанд. Баъзе калимаҳои муродифӣ аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздик буда, дар ҳолатҳои гуногун якеро ба ҷойи дигаре ба кор бурдан маъноӣ заруриро ифода карда наметавонанд, зеро ҳар як вожаи муродифӣ тобишҳои маъноӣ алоҳидаро доро буда, бо ҳамин тобиши маъноӣ фарқияти хешро равшантар зоҳир менамояд. ... *садҳо муридони мухлис, ки хоки остонаи Эшонро “табаррукӣ” гӯён ба ҷашмашон сурма карда мегаштанд, ... акнун худ ба худ аз вай дур шудан гирифтанд [39].* Калимаи дигари муродифӣ **муътабар** мебошад, ки дар забони адабӣ бештар истифода мегардад. Ин вожа дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ ба ҷашм хӯрд:

– *Хайр, нусхаи муътабарашро аз кучо ёбем? – пурсидам [104].*

Ин фасл агарчи мисли зимистон сард набуд, вале барои деҳқонони камбағал ва мардикорон рӯзгузаронӣ он қадар хуб набуд [33].

Як пагоҳ аз рӯзҳои сармои зимистон ҳаво ба дараҷаи баланди сардӣ расида, аз бисёр боридани барф шохҳои дарахтон ҳам гардида буд [15].

1.3.3. Муродифҳои ҷуфтистеъмол. Муродифоти ҷуфтистеъмолро ба се гурӯҳ ҷудо намудем:

а) Муродифҳои ҷуфте, ки дар асл пурра хусусияти муродифӣ надоранд, лекин дар матн хусусияти муродифӣ зоҳир мекунанд: *сайру гашт, сабзу хуррам, ғаму гурбат, ному нишон, зиёну заҳмат, дарду ҳасрат, ҷазу манаҳ, лабу даҳан ва монанди инҳо.* Абдусалом Дехотӣ дар ҳикояҳои худ ин гуна муродифҳоро фаровон истифода бурдааст:

Сайру гашт:

...Як гурӯҳ талабагон бо ҳамроҳии муаллимашон омада дар сайру гашт буданд [11].

б) Муродифҳои ҷуфте, ки як ҷузъашон дар алоҳидагӣ маъно дошта, ҷузъи дигар маъноро ифода намекунад: ҷангу ҷидол ва қачу қилеб, молу манол ва монанди инҳо.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ин гуна калимаҳо бештар дар забони гуфтугӯӣ ба назар мерасанд:

Качу килеб:

Қадамов дигар чизе нагуфту кепкаширо ба сараш качу килеб пахи карда баромада рафт [105].

в) Муродифҳои чуфте, ки барои ифодаи аломат, хислату хусусият ва ҳолат меоянд: дарду ҳасрат, аҷоибу ғароиб, зорию тавалло, хилъату хислат, хоксорию шикастанафсӣ, давру даврон, орзую умед, оху фиғон, фарёду фиғон, маҳву мот, оламу ходис ва ғайра.

- Ягона гамгусоре надорад, ки дарду ҳасрати худро гӯяд, ҳеч дилсӯзе нест, ки Ҳамидаро аз чанголи ин золими нобакор халос кунад, ноилоҷ ҳар замон оху фиғонҳои пурдари аз дили боҳасрат ва аламнокӣ худ мебарорад [12].

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки нависанда дар ҳикояҳои муродифҳои чуфтистеъмодро моҳирона мавриди истифода қарор додааст.

Зербоби чоруми боби якум «**Корбурди мутазод**» номгузори шуда, аз се фасл иборат аст. Зухуроти калимаҳои мутазодӣ дар забон ҳодисаи табиист, зеро дар табиату ҷамъият тамоми ашё ва рӯйдодҳои ҷаҳони воқеӣ ду тараф доранд, ки онҳо дар муқобили ҳамдигар меистанд. Вобаста ба корбурди мутазод ҳанӯз муҳаққиқону донишмандони асри миёна ба ин масъала таваччуҳӣ ҳосса доштанд, аз ҷумла, Маҳмуди Омӯлӣ, Насируддини Тӯсӣ, Шамс Қайс Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ доир ба мутазодҳои андешаҳои худро баён намудаанд.⁸ Дар ҳикояҳои нависанда корбурди мутазод бештар бо маънои аслии калима омадаанд:

Дар саҳни ҳавлӣ хӯҷаину хизматгор хомӯш рӯ ба рӯ истоданд [56].

Ин номҳои акнун хоку туроб шудаанд,- Каримҷон гапширо бо ҳамон қиддият давом дод,- дарवेशу султон дигар вучуд надорад [82].

Инчунин, бояд қайд кард, ки чуфтҳои мутазодӣ пайи ҳам оянд, хусусияти мутазодиашонро аз даст медиҳанд. Масалан: хурду калон-ҳама, рости дурӯғ-гапҳои ҳархела, гармою сармо-тамоми фасл ё сол, аз ҷумла:

Охир, ҳукумат мактабу курси бисёре кушод, хурду калон –ҳама мактабхону гандон шудаанд (117).

Ин ҳол ба синаи реи-реи падару модари ӯ намак пошид ва рӯзи равшан ба назарашон чун шаби торик гардид [38].

Ҳар яке аз калимаҳои мутазодӣ дар эҷоду таълифоти нависанда хусусияти услубӣ зоҳир намуда, дар баёни андешаи мақсаднокӣ ӯ нақши бузургро мебозад. Пуробурангӣ, муассирӣ ва ҷаззобияти забони асари бадеӣ дар истифода ва корбурди мутазодҳои дар мавриди муайян, дар ҷой ва мавқеи худ аз ҷониби нависанда саҳт алоқамандӣ дорад.

⁸ Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Д. Хоҷаев. – Душанбе: 2017. –303с.

Мутазодҳои услубӣ-фардӣ воситаи муҳимми баёни образноки сухан, воситаи муқобилгузории мафҳумҳо мебошанд. Баъзан нависанда дар баёни фикр калимаҳои гуногунро дар матн бо ҳам муқобил мегузорад, ки онҳоро мутазодҳои услубӣ-фардӣ меноманд:

Оё як духтари понздаҳсолаи ҳусндор бо як марди хунукбашараи чилу ду сола муносиб аст [14].

Келину домод ба фойтун, дигарон пиёда ба роҳ даромаданд [69].

Ҳанӯз суханаиш тамом нашуда буд, ки ду нафар аспакӣ хашишгин шуда... мо доди туро шунида наметавонем, гӯён ду-се қамчин зада пешандоз ҳай карданд [34].

Усто Ҳамроҳ, ки аз ҳама солхӯрдатарин аъзоёни артел ҳисоб мешуд, ба суханҳои мулло, шайх ва Мутаввалӣ бо иҳлоси тамом гӯш карда шишта буд, охир вай ҳам хеста равон шуд [66].

Дар ин зербоби диссертатсия вожаҳои мутазодии ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ ба мутазодҳои исмӣ, сифатӣ, зарфию феълӣ бо тобишҳои услубӣ гурӯҳбандӣ шудаанд.

Боби дуюми диссертатсия «**Мавқеъ ва услуби корбурди вожаҳои аслан тоҷикӣ ва вомвожаҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ**» ном дошта, аз ду зербоб иборат аст.

Зербоби аввал «**Вожаҳои аслан тоҷикӣ**» номгузори шудааст ва дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ вожаҳои аслан тоҷикӣ бо хусусияти услубӣ баррасӣ шудаанд.

Бояд тазаққур дод, ки доир ба вижагиҳои забони тоҷикӣ ва калимаҳои аслан тоҷикӣ И.О. Оранский қайд кардааст, ки: «Забони тоҷикӣ низ калимаҳоеро дар бар мегирад, ки сирф тоҷикӣ буда, дорои қоидаву қонунҳо, аломату хусусияти хоси худ мебошанд ва аз ҷиҳати баромади таърихӣ худ, асосан, ба забонҳои ғарбии эронӣ ва қисман ба забонҳои шарқии эронӣ тааллуқ доранд»⁹.

Мавриди зикр аст, ки вожаҳои аслии таркиби луғавии забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ, ки мавқеи онҳо дар забон хеле устувор аст, асосан, аз инҳо иборат аст: *модар, падар, писар, хок, парда, пинҳон, сар, даст, пешонӣ, гардан, гӯш, пой, корд, бел, табар, камон, ранг, сафед, устухон, рег, гул, дил, баҳор, сад, хона, пар, ноз, гандум, ҷав, харбуза* ва амсоли инҳо.

“Дар пешониаш ба андозаи ним паллаи чормағз чуқурчае ҳам пайдо шуда буд” [31].

Вай маслиҳат дод, ки тамоми устухони ҷонварҳои бӯй гирифтагӣ ... ба майдонча партофташударо дар як гӯша ҷамъ карда, ба болояш ду-се занбар хок резам [51].

⁹ Оранский, И.О. Введение в иранскую филологию / И.О. Оранский. – Москва, 1960. – С. 235-236

Аз вожаҳои аслии тоҷикие, ки ифодакунандаи мафҳумҳои хешутаборианд: *надар, модар, хоҳар, бародар, домод*; мафҳумҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадан: *сар, даст, пой, чашиш, руй, гӯш, даҳон, бинӣ, гардан дил*; мафҳумҳои ифодакунандаи олоти меҳнат ва асбоби рӯзгор, орошот: *корд, бел, табар, тешиа, ранда, арра, шона, ангуштпона*; номи зироатҳо: *гандум, ҷав, нахӯд, наск, мош, тиёз, харбуза, тарбуз, каду, зира*; номи дарахт: *себ, нок, шафтолу, ток, бед, сафедор, арча, булут, сарв*; номи ҳайвонот: *гов, асп, буз, гӯсфанд, бузгола, гӯсола, гург, хирс, шер, бабр, саг, муш*; номи парандаҳо: *мурғ, қабк, боз, зог, бум, боша, ҳумо, хурӯс*; мафҳумҳои ифодакунандаи вожаҳои ҳаётан муҳим: *об, кӯҳ, абр, барф, борон, осмон, замин, ситора, хона, дар, девор, рӯз, шаб, сол* ва монанди инҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мушоҳида шудаанд.

Зербоби дуҷуми ин боб «**Вомвожаҳо**» ном дорад. Дар зербоби мазкур вомвожаҳо ва намудҳои он дар ҳикояҳои нависанда ба таври возеҳ баррасӣ шудаанд, ки омӯзишу таҳқиқи вомвожаҳо яке аз ҷанбаҳои муҳими илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Ёдовар бояд шуд, ки вомвожаҳо дар ҳикояҳо аз забонҳои арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ-аврупоӣ истифода шудааст.

А) вомвожаҳои арабӣ:

Калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ чунон ҳазм гаштаанд, ки баъзан вақт моли бегона будани онҳоро пай намебарем. Абдусалом Дехотӣ маҳз чунин калимаҳоро истифода намудааст. Чунончи: *фикр, хидмат, раҳм, матлаб, мунтазир, аҳвол, қавл, мухлис, таъриф, муддат, шубҳа, алҳол, муъмин, мубаддал, мағрур, ирсол* ва монанди инҳо.

Дар осори Абдусалом Дехотӣ калимаҳои хидмат ва хизмат дар ҳар ду шакл баробар истифода гардидааст, ки яке бештар дар нутқи китобӣ ва дигаре умумистеъмол мебошад:

“Ба ҳамин мақсад ба ҳавли ҳамсоҷаш омада гуфт: Холаҷон, чӣ мешавад, ки барои мани камбағал ва бекас як **хидмати** холисона намоед [36].

“Барои пурратар шудани **тавсифи** қаҳрамон ҳаминро ҳам **илова** кунем, ки **этирофи хато** худ гуфтани чиз дар **бисоти** Архивбек набуд ва нест” [107].

Дар ҷумла панҷ калимаи арабӣ: *тавсиф* – “баён, васф кардан”, *илова* – “изофа”, *этироф* – “икрор шудан, ба гардан гирифтан”, *хато* – “ғалат, қор ва амали нодуруст”, *бисот* – “асбобу анҷом, чизу чора” истифода шудааст. Дар ин фасл вомвожаҳои арабӣ вобаста ба аломату нишонаҳои калимаҳои арабӣ будан ва хусусияташон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд ва дар раванди таҳлил муайян гардид, ки аз 15 қолаби арабӣ дар ҳикояҳо вомвожаҳо истифода шудааст

Б) вомвожаҳои русӣ:

Аз омӯзиши ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ маълум гардид, ки ӯ аз унсурҳои иқтибосии русӣ хеле моҳирона истифода бурдааст, ки дар забони тоҷикӣ ба меъёр даромадаанд ва ҳоло ҳамчун маводи худӣ шинохта мешаванд. Калимаю истилоҳоти русӣ, ки дар эҷодиёти нависанда ба назар мерасанд, асосан, унсурҳои мебошанд, ки ба соҳаи саноат, нақлиёт, неругоҳи барқӣ дахл доранд, инчунин номи яроқи аслиҳои ҳарбӣ, техника ва технологияро ифода менамоянд, ки дар панҷ гурӯҳ тасниф шудаанд аз ҷумла:

***Трактор** ба мисоли ҳамон модари замҳор аст, - гӯён ду-се нафар, - ҷавонони дар атрофиш будагиро ба пеши тирезаи вагон ҷамъ мекунад [151].*

Дар заводҳо, дар хонадони бойҳо ба меҳнати сиёҳ кор карда, ба сад машаққат умр ба сар мебардем [152].

*Чунон **танкаҳои** бузург ва пурдаҳшат, ки мо онҳоро дар хоби шабамон ҳам надида будем [158].*

*Поезд истод, дар ин ҷо студентҳои тоҷик, вакилони фабрикаи газворбофии **Трехгорный**... мулоқот карданд [156].*

*Дар вақти кофтуков аз хонаи вай як даста мактубҳои **бе конверти қат-қат** шуда рафтагӣ баромаданд... [47].*

Истеъмоли калимаҳои русӣ дар забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мувофиқи меъёрҳои ҳозираи забони адабӣ ва шароити давр кор фармуда шудааст. Калимаҳои русӣ ва байналхалқӣ дар эҷодиёти бисёр адибони муосир ба назар мерасад, ки сабабҳои ба худ хос дорад. Абдусалом Дехотӣ низ мувофиқи шароити замони ҳеш калимаҳои русиро дар ҳикояҳои худ ҷой додаст. Ҳаминро бояд қайд кард, ки нависанда кӯшиш кардааст аз талаботи махсуси услубӣ дур наравад ва дар ҷой ва мавқеи худ истифода барад.

В) вомвожаҳои туркӣ-ӯзбекӣ:

Дар натиҷаи таҳлили ҳикояҳои нависанда калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар ин қисмати диссертатсия вобаста ба зарурат ба гурӯҳҳои калимаҳои мансуби хешутаборӣ, калимаҳои мансуби наботот (дарахт, гиёҳ, гул, бутта, сабзавот), калимаҳои мансуб ба соҳаи ҳарбӣ ва номи унвону вазифа, калимаҳои ифодакунандаи асбобҳои рӯзгор ва хӯрокворӣ, калимаҳои ифодакунандаи масоҳат ва амалҳои гуногун бо мисолҳои мушаххас ҷудо карда шудаанд, аз ҷумла:

Калимаҳои келин, ака, апа, янга, ойтӣ ва оя барин калимаҳоро нависанда дар ҳикояҳояш хеле зиёд истифода бурдааст:

***Келинҷон**, аввалаш Худо-қуя, лекин дуои ҳамин эшонбоботон ҳам ҷудо даргир-дия [46].*

*Садқаатон шавам, **оқсақол** бобо, - гуфта мулло Ато ба пешвози ӯ давид... [116].*

“... ҳама даштҳои хушки бедолу дарахт доман паҳн карда мехобиданд. “Самарай” онҳо фақат талхаву шӯра, **янтоқу қамиш** буд” [175].

Янтоқу қамиш растаниҳои хордоре мебошанд, ки дар ҷойҳои хушки беоб месабзанд ва асосан моли майда онҳоро истеъмол мекунад [132].

Қатлама, чалпаку бўғурсоқ ва кулчаҳои равганин ба рӯи он чида шуданд [134].

Калимаи қоқро нависанда дар мисоли поён ба маънои тамоман, бениҳоят қор фармудааст, ки ба ин маъно дар забони зиндаи гуфтугӯӣ кам вомерӯад:

Аз муллоҳои қоқ-бесаводи пештар дидагиатон фақат ману янгамуллои хурдиатон мондем, - мегуфт хандида Мулло Сафо... [24].

Абдусалом Дехотӣ ҳамчун устои забардасти сухан забони ўзбекиро хуб медонист. Бинобар ин, калимаҳои забони туркӣ-ўзбекиро чунон устокорона қор фармудааст, ки ин аз хунари нависандагии устод шаҳодат медиҳад.

Боби сеюми диссертатсия «**Услуби қорбурди унсурҳои забон вобаста ба хусусияти иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ**» унвон дошта, аз 3 зербоб иборат аст. Боби мазкур ба таҳқиқи унсурҳои забон вобаста ба хусусиятҳои иҷтимоии онҳо бахшида шудааст. Дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мавқеи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо хеле қалон аст.

Зербоби аввали боби сеюм «**Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ**» ном дошта, қабати дигари калимаҳои забони тоҷик мебошанд, ки дар сухбатҳои одии ҳаррӯзаи одамон ва муносибатҳои дӯстонаю маҳрамонаи мардум истифода мешаванд.

Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ хеле зиёд қорбаст шудааст ва мо онҳоро аз рӯи ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ намудем.

1. **исм:**

*Насиби камбағалон бошад, **чилдиробае** буд, монанди ашқи ҳасрат» [283]. ... аз он мактабҳои куҳна, ки **мийяи** бачагонро ин тавр захрдор мекард, ному нишон намондааст [22].*

2. **сифат:**

*Аз ҳамин вақт то ин ҷониб аъзои бача суст, дасту пояш **шалтар**, маҷоли роҳ рафтан надорад [36].*

Калимаҳои шевагиро бо қиёфаи овозиашон фарқ кардан мумкин аст. Масалан, калимаҳои **ялангӣ** ва **шаккок** бештар дар шеваи шимол ба назар мерасад ва Абдусалом Дехотӣ ин калимаҳоро зиёд истифода бурдааст.

Калимаи **яланг** маънои кушод ва васеъро дорад. Нависанда дар баъзе мавридҳо калимаҳои гуфтугӯйиро бо муродифи адабию китобӣ истифода мебарад:

*Чоштҳои калон буд, ки дар лаби дарёи Зарафшон ба як ҷои **васеъ** – **ялангие**, ки чанд сол боз кишту кор карда нашуда, танҳо дар фасли баҳорон яке аз манзараҳои зебои ин атроф ҳисоб мешуд, рафта фуромаданд [19].* Калимаҳои **шаккок** ва **нобовар** низ баъзан дар як маврид истифода шудааст, ки ин тарзи ифода на ба ҳамаи нависандагон даст медихад:

*Агар баъзе занҳо **нобовар-шаккок** ё, ки ба қавли кампирҳо «духтарҳои навбаромад» ба миёна даромада монанд, он вақт кор аз мунозираи даҳанакӣ ба мушт хекиртак гузашта анҷом меёфт... [40].*

4. феъл:

*Домулло дастархонро кушода якто кулчаро ба ҳамаи бачагон майда-майда **булак** карда дод [17].*

*Чор мурдашӯйзан мурдаро ба кафан печонда монда, як соати расо дар болои моли мурда **гурӯиши** карданд [65].*

Забон ва осори бадеӣ дар ҳар асру замон як ҳодисаи хосу мураккабе мебошад, ки бо вучуди услубҳо умумияти забонӣ доштани тафовутҳои ба худ хос низ дорад. Барои пуробуранг ва самимию табиӣ баромадани асари бадеӣ нависанда бояд аз забони халқ калимаю ибораҳои таъсирнокро истифода бурда тавонад.

Ҳамин тавр, аз таҳлили ҳикояҳо маълум мешавад, ки дар ҳикояҳои хурд воқеаю ҳодисаҳо, лаҳзаҳои чудагонаи ҳаёти одамон тасвир ёфтааст ва нависанда дар истифодаи ин гуна калимаҳо хеле эҳтиёткор буда, бештари онҳо аз забони персонажҳо оварда мешаванд ва хусусияти услубӣ пайдо мекунанд.

Зербоби дуюми боби сеюм «**Услуби корбурди воҳидҳои фразеологӣ**» унвон дорад, ки дар он вобаста ба тарзи корбурд ва ҷузъи асосии ибораҳои фразеологӣ онҳоро дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ ба чунин гурӯҳҳо чудо намудем:

1. **Ибораҳои фразеологӣ исмӣ.** Масалан: нури чашм – фарзанд, таъмини маишат – ризку рӯзӣ, *бозори тез* – *бозори савдо* хеле зиёд, пур аз харидор, *бори гам* – *мушкӣ* ва дарду *гами зиёди зиндагӣ*.

*Орзуи дилаш ҳамин буд, ки **нури чаши** худ Ҳамидаро бо дасти худ калон кунад ва ба шавҳар бидиҳад [8].*

2. **Ибораҳои фразеологӣ феълӣ.** Ифодаҳои *ба дарёи гам фуру рафтан* – *аз гами зиёд бештар фикри кардан*, *аз як гиребон сар бароварда-ҳама якҷоя ба иҷрои коре камар бастан*, чашм дӯхтан (нигоҳ кардан), оташ гирифтани (дар ғзаб шудан) ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд.

*Вай ба ҳоли танҳои худ **гирия** кард ва **ба дарёи гам фуру рафт** [36].*

3. **Таркибҳои фразеологӣ.** Чузъҳои таркибҳои фразеологӣ дар заминаи алоқаи пайваст бо ҳам алоқаманд шуда, ҳамчун чузъҳои баробархуқуқ як воҳиди рехтаю устуворро ташкил менамоянд ва дар қолабҳои зайл бештар ба назар мерасанд:

а) Таркибҳои пайваст: софу покиза «соф, хуштаъм», софу зулол «тоза», фачу бемаза «белаззат», доду фарёд «ғавғо», дуру дароз «мухлати бисёр», чусту чолок:

Оби софу покизаи хуштаъм ба ҳар хона ҷорӣ мешуд [138].

Аз ҷои чуқураш, аз ҷои нуқра барин софу зулолаш... [139].

Онҳо аз оби ҷӯй ҷой ҷӯшонанд, маъқул накарда «обатон фачу бемаза, об – оби вадаи шаҳри худамон-дия [140].

Нависанда бо тарзу услуби корбурди чунин таркибҳо хусусияти муродифшавӣ (софу покиза-софу зулол), мутазодшавӣ (софу покизаи хуштаъм-фачу бемаза) низ нишон додааст.

б) **Таркибҳои такрор: дар ба дар, зина ба зина, нав ба нав:**

Худи ҳамин барои ӯ кифоя буд, ки аз пагоҳ сар карда дар ба дар гашта келин ҷӯяд [92];

Ба баъзе воситаҳои маданият зина ба зина тан додани ака Хошок ба тарзи дигар воқеъ шуд [140]; Машинист ҳам аз тамошои ин намошиҳои табиат ба шавқ омада, поездро бо тамоми суръат меронад ва мусофиронро ба манзараҳои нав ба нави баҳор мерасонад [152];

в) **Таркибҳои пешояндӣ:** аз таҳи дил «содиқона», аз сад як ҳисса «миқдори кам, аз сар то по «тамоми аъзои бадан», дар сари вақт «дар вақташ», бо ду дасти адаб «бо камоли эҳтиром»:

Пир шуда бошам ҳам аз таҳи дил кор кардам... [153]; Мо ва ту ҳоло аз сад як ҳиссаашро ҳам надидаем [155].

Дар мачмуъ, дар ҳикояҳои нависанда гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ фаровон истифода шудаанд, ки ба таври мушаххас дар ин қисмати диссертатсия маълумот оварда шудааст.

Зербоби сеюми боби сеюм «**Таснифоти зарбулмасалу мақолҳо**» ном гирифтааст. Забоншиноси барҷастаи тоҷик Н. Маъсумӣ қайд мекунад, ки «боигарии забони халқро санъаткорона истифода бурдан–боиси ифоданокӣ, таъсирнокӣ, бо рангубори табиӣ, содагӣ, халқият ва реализми сухани бадеӣ мегардад. Сирри ин кор на фақат дар боигарии луғавӣ ва ибораоронии забони халқ аст, балки дар пуробутобии ҷиҳати маъногӣ ва гуногуннамудии истеъмоли услубии унсурҳои он ҳам мебошад. Сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъногӣ мебошад. Вай ба забони асари

бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи фавқулодда зиндаи ҳаёти ва табиӣ мебахшад»¹⁰.

Зарбулмасал ва мақол дар сухани тасвирии нависандагон бештар ба сифати тавсиф ва баҳодиҳии муаллиф ба ҳодиса, одамон ва чизҳо қорбаст шудаанд. Абдусалом Деҳотӣ зарбулмасалу мақолҳоро дар асарҳои худ хеле фаровон ба қор бурдааст. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони осори нависанда аз он иборат аст, ки дар мавриди истифодаи зарбулмасалу мақолҳо хеле эҳтиётқор буда, ҳар кадоми онҳоро бамаврид ва бо мақсади муайян қор фармуда тавонистааст.

Дар ҳикояҳои нависанда зарбулмасалу мақолҳои дарёфт шуданд, ки як ҷузъи таркиби он бо вожаҳои ифодакунандаи номи узви бадани инсон сохта шудаанд. Бинобар ин, онҳоро чунин ҷудо намудем:

1. бо ҷузъи **сар**: «Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан»: Зарбулмасали «Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан»-барои изҳори тайёр будан ба иҷрои қоре ё аз қону дил қабул намудани қасе гуфта мешавад [178].

2. бо ҷузъи **даст**:

«Аз як даст садо барнаояд» – барои бомуваффақият ба анҷом расидани ҳар қоре иттифоқи иттиҳод лозим аст, қас дар танҳои дар иҷрои қорҳо очиз аст:

Ду-се соли пеш раиси навинтихобшуда Раҷабалӣ Давлатов ва қонишини вай Паҳол Ҳалимов ба қори пурҷӯш сар қарданд. Лекин қунон ки дар урфият мегӯянд, «аз як даст садо барнамеояд» [272].

3. бо ҷузъи **бинӣ**:

Дар байни мардуми тоҷик зарбулмасали «аз биниаш гирӣ, қонаш мебарояд» дар шакли «аз биниаш қапӣ, қонаш мебарояд» низ дар истеъмол аст. Ин мақол дар ҳақи инсонҳои гуфта мешавад, ки бо қисми ниҳоят лоғару нотавони худ қореро ба анҷом мерасонанд, ки аз уҳдаи он шахсон солим на ҳама вақт мебароянд.

Нависанда зарбулмасали «аз биниаш гирӣ, қонаш мебарояд»-ро дар ҳикояҳои истифода бурдааст:

... қисми ниҳоят лоғару наҳиф, қунон ки мегӯянд, аз биниаш гирӣ, қонаш мебарояд..., ин аст тасвири муҳтасари баъзе сифатҳои ҳамонвақтаи ӯ [74].

4. бо ҷузъи **дида** ба маънои чашм:

Зарбулмасали “Ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ суд”-ро дар шакли зерин аз забони персонажи асар чунин истифода бурдааст:

Ҳе, нусхаи шумо барин тадқиқотчиро гирам! – гуфт вай ба Архивбек Қадимӣ, думаънидор қарда,-рост мегуфтаанд, ки «ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ фоида? [108].

¹⁰ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 294 с.

5. бо чузъи камар (миён):

“Бача дар камар, номаш Музаффар” гуфтагӣ барин, ту аз ҳозир дар зами номмонӣ нашав” [81].

Хулоса, ҳар зарбулмасал ва мақоле, ки эҷод карда мешавад, инъикоскунандаи ҳақиқати ҳол ва ақидаю ҷаҳонбинии гӯянда ва замони пайдоиши он аст. Бисёр зарбулмасалу мақолҳо аз сабаби номувофик омадани мазмуну мундариҷаашон ба замони дигар метавонанд бо мурури замон аз байн раванд ва ба ҷойи онҳо зарбулмасалу мақолҳои нав ба вучуд меоянд. Ҳамин тавр, зарбулмасалу мақол хоси як забону як кишвар набуда, балки ҳар забон дорои зарбулмасал, ибораҳои рехта ва мақолҳои худ мебошад, ки дар ғанӣ гардидани осори адабӣ ва шифоҳии он кишвар нақши намоён доранд.

ХУЛОСА

Адиб, драматург, олим, мутарҷим – Абдусалом Деҳотӣ яке аз чеҳраҳои мебошад, ки бо офаридани асарҳои худ дар ташаккули забони адабии муосири тоҷик саҳми беандоза гузоштааст. Вай барои тозагии забони адабӣ аз тамоми имконотҳо истифода намудааст, ки ин яке аз сабабҳои пуробуранг ва диққатҷалбкунанда будани забони осораш мебошад. Тамоми қабатҳои луғавии забон ба нависанда барои ҷозибаноктар гаштани забон ва барои пуртаъсир гардидани сухани гӯянда хизмат мерасонанд. Абдусалом Деҳотӣ дар баробари шоир, нависанда, мутарҷим, драматург буданаш, инчунин, забоншиноси хуб низ буд. Пас аз омӯзиш ва мавриди таҳқиқ қарор додани забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ метавон чунин хулоса намуд:

1. Забон ва услуби ҳикояҳои пурғановати Абдусалом Деҳотӣ вижагиҳои худро дошта, дар ин таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

2. Истифода аз қабатҳои луғавӣ-маъноӣ вижагиҳои маъноиву луғавии калимаҳоро дар забони ҳикояҳо бо услуби нигориши фардӣ-эҷодӣ нишон медиҳад.

3. Калима ва таркибу ибораҳои сермаъно, ки ҳадафи нависанда қарор ёфтааст, хонандаи хушзавқро водор месозад, то афқору андешаи адибро дуруст дарк намояд. Абдусалом Деҳотӣ ҳамчун адиби сухансанҷу гавҳаршинос дар дарёфти калимаҳои сермаъно ҳамто надошт ва онҳоро хунармандона ва хеле бамаврид истифода намудааст.

4. Калимаҳои омонимие, ки дар таълифоти Абдусалом Деҳотӣ истифода шудаанд, бо мақсади таъмини ҷиҳатҳои эмотсионаливу экспрессивии сухан, ба тасвир гирифтани рӯйдодҳои олами воқеӣ, тасвири манзараҳои табиат, фардӣ кардани нутқи персонажҳо мебошад.

Забони ҳикояҳои адибро қабатҳои луғавии вожаҳо обуранги бадеӣ ва ҷилои тоза мебахшанд.

5. Муродифоте, ки Абдусалом Дехотӣ дар ҳикояҳои худ корбасти намудааст, доираи истеъмолашон васеъ буда, имрӯз дар забони адабии тоҷик ва гуфтугӯӣ ғазол ва серистеъмоланд. Услуби истифодаи муродифот аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ ва муродифоти ҷуфтистеъмол намунаи навҳои муродифоти забони тоҷикиро дар ҳикояҳо нишон медиҳад. Мавриди зикр аст, ки ин қабати луғави-маъноӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ хеле моҳирона бештару беҳтар нисбат ба дигар қабати луғави-маъноӣ бо услуби хоси ниғорандагӣ эҷоди истифода шудаанд.

6. Дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мутаҷаддидҳо вобаста ба услуби ниғориш мавриди истифода қарор ёфтааст. Дар баробари омӯзиш мо мутаҷаддидҳо вобаста ба мансубияти ҳиссаҳои нутқ ба исми, сифатӣ ва зарфиву феълӣ ҷудо намудем. Ҳамчунин, вижаҳои маъноии мутаҷаддидҳои ҷуфтистеъмол мавриди баррасӣ қарор гирифт ва ба ҳунари калимасозӣ ибораорӣ нависанда ошно гаштем. Калимаҳои мутаҷаддид дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифта, маъноҳои шайъӣ, аломат, микдор, ҳолат ва ҳодисаҳои табиӣро ифода мекунанд. Онҳо барои равшанӣ возеҳтар тасвир намудани воқеаҳо ҳодисоти ба ҳам зид дар асари бадеӣ хеле муҳим буда, дар ҳолатҳои гуногун тасвир истифода мешаванд. Абдусалом Дехотӣ низ аз ин имконоти забонӣ тавонистааст, бештар истифода барад.

7.Таркиби луғавии ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ, асосан, аз калимаҳои худӣ - аслии тоҷикӣ иборат буда, нависанда дар ҳикояҳои хеш аз захираи луғавии забони модарии худ моҳирона истифода бурда, ба хотири боз ҳам инкишоф додани таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ забони адабии муосирӣ тоҷикӣ аз калимаҳои ибораҳои зебои аслии тоҷикӣ гулчин намудааст, ки дар гурӯҳҳои мавзӯӣ-маъноӣ таҳлил гардиданд.

8. Аз муоинаи мушоҳидаи вомвожаҳои ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ бармеояд, ки адиб унсурҳои иқтибосиро аввал хуб санҷида, моҳияту муҳтавои онҳоро бо ақлу заковати модарзодӣ хеш пазонда, мавқеи истифода ва ҷойи корбасти онҳоро муайян намуда, беҳтарин ва заруртарини онҳоро дар осори худ мавриди истифода қарор медиҳад. Бисёре аз луғатҳои, ки дар ҳикояҳои ин нависандаи тавоно истифода гардидааст, ба хотири зинда ва дар гардиш ба тасвир гирифтани ҳодисаҳои воқеаҳои тасвиршаванда, барои образнок ифода намудани фикри нависанда ва персонажи асари ӯ, нишонрас баромадани ҳадафи ҳуди шоир, ба таври ҳақиқӣ нишон додани рӯйдодҳои олами воқеа ба кор рафтаанд.

9. Таҳлили таркиби луғавии ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ нишон дод, ки истифодаи калимаҳои адабӣ бештар ба назар мерасад. Ин

калимаҳо хоси услуби бадеӣ буда, дар осори бештари адибон мавриди истифода қарор ёфтааст. Гузашта аз ин, калимаҳо, ки нависанда истифода мебарад, ба забони гуфтугӯӣ ҳамаи маҳалҳои тоҷикнишин наздик ва фаҳмо аст.

10. Воҳидҳои фразеологие, ки дар ҳикояҳои нависанда қорбаст шудаанд, аз ҷиҳати услубӣ хеле назаррас буда, дар ҳикояҳо ба ҳамаи мавзӯҳо, ки дар замони ӯ ҳалталаб буданд, фикри худро иброз мекард, зеро ӯ чун нависандаи оташинсухан, суҳандону суҳаншинос ба дарки мавзӯи рӯз мерасид. Аз ҷониби дигар, забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотиро муродифоти фразеологӣ, воҳидҳои фразеологие мутақобил ва гунаҳои фразеологӣ фаро гирифтааст, ки маъно ва маъниҷузӯҳо дар ифодаи маъно ва қорбурди онҳо аз ривҷу равнақи чандинасраи забони тоҷикӣ, рехтаву суфта будани забони адабии муосири тоҷик шаҳодат медиҳад.

11. Ҳар зарбулмасал ва мақола, ки дар ҳикояҳои адиб истифода шудаанд, инъикоскунандаи ҳақиқати ҳол ва ақидаи ҷаҳонбинии ӯ гӯянда ва замони пайдоиши он аст. Таснифоти зарбулмасал ва мақолҳо дар ҳикояҳо натиҷагирӣ қарда метавон гуфт, ки адиб дар услуби қорбурди онҳо маҳорати олии нависандагиро ба қор бурдааст. Зарбулмасал ва мақолҳо боигарии забони ҳар як халқ буда, онҳоро берун аз нутқ ва матни бадеӣ тасаввур қардан наметавон. Онҳо барои тасдиқ ё рад қардани фикр ва эҳтиёҷи гӯянда истифода шуда, амали ношоистаеро ба воситаи зарбулмасалу мақолҳо маҳкум қарда, афкори шахс асоснок қардонда мешавад. Дар зери зарбулмасалу мақолҳо ҳодиса ва воқеаҳои ҳаёти гузаштагон акс ёфта, барои омӯхтани таҷрибаи ҳаёти онҳо аҳаммияти махсус дорад. Барои тасвири ҳолату ҳусусият, тақвияти фикр, ҷамъбасти андеша ва мақсади баён истифода қардани зарбулмасал ва мақолҳо вижагии услуби қорбурди ин унсурҳо дар ҳикояҳо нишон медиҳад.

12. Услуби ниғориши Абдусалом Дехотӣ дар жанри наср аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нависанда васоити гуногунро аз забон дар осораи ба ҳубӣ истифода бурда, ба ин восита ганҷи бебаҳои мардуми тоҷикро ба хонанда пешкаш месозад. Маҳорати суҳаншиносии Абдусалом Дехотӣ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки ӯ воҳидҳои забонро дар лаҳзаҳои хеле мувофиқу муносиб, ҳам дар тасвири худ ва ҳам дар нақши персонажҳо истифода намуда, ба ин восита тасвир ва фаъолияти амалиёти персонажҳои осори худро таъмин қардааст.

Бо ин нишондод дар таҳқиқоти худ ба ин натиҷа расидем, ки забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ сода, раван, фасеҳ, оммафаҳм буда, асоси таркиби луғавии ҳикояҳои нависандаро калимаҳои аслии ташкил дода, адиб аз сарвати пурғанои забони тоҷикӣ, баҳусус қабатҳои

луғавӣ, меъёрҳои калимасозиву калимабандӣ, қолабҳои ибораориву ҷумлабандии он самаранок истифода бурдааст. Дар баробари ин аз калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо фаровон истифода бурдааст, ки ин гуна маҳорати забондониву суҳаншиносӣ ва офаридани асари бадеӣ на ба ҳар адиб ё нависанда муяссар мегардад. Саҳми Абдусалом Дехотӣ дар рушду инкишофи забони тоҷикӣ назаррас буда, шоистаи таҳсин аст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар заминаи омӯзиш чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади истифодаи амалии натиҷаи таҳқиқ пешниҳод мегарданд.

1. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур метавонад, ҳангоми омӯзиши самтҳои ҷудогонаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ мавриди истифода қарор гирад.

2. Таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад ҳамун заминаи назариявӣ дар омӯзиши забон ва услуби осори дигар адибон ҳамчун асосҳои методологӣ-назариявӣ истифода шавад.

3. Маводи анҷомёфтаре метавон дар дарсҳои назариявӣ ва машғулиятҳои амалии донишҷӯёни ихтисосҳои ҷамъиятиву гуманитарӣ, ба хусус, дар раванди таълими луғатшиносӣ, фразеология, маъношиносӣ истифода намуд.

4. Натиҷаҳои таҳқиқро метавон дар гузарондани семинарҳои илмӣ ва курсҳои махсус вобаста ба масоили забон ва услуби осори адиб истифода намуд.

5. Таҳқиқи диссертатсионӣ метавонад дар таҳияи дастурҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ доир ба қисматҳои луғатшиносӣ ва фразеология ҳамчун мавод истифода намуд;

6. Дигар ҷанбаҳои осори Абдусалом Дехотӣ аз нигоҳи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар шакли таҳқиқоти ҷудогона омӯхта шавад.

7. Тавсия дода мешавад, ки забон ва услуби осори адибони муосир дар муқоиса бо хусусияти навишт ва ҷойгоҳи он дар рушди илми филология омӯхта шавад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: [1-М]. Сатторова, Д.Қ. Ҷойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д.Қ. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо.

- Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа. – Душанбе, 2019. – № 3(35). – С.43-51. ISSN 2226-9355.
- [2-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / О. Маҳмадҷонов, Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа. – Душанбе, 2019. – №4(36). – С. 5-11. ISSN 2226-9355.
- [3-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Корбурди калимаҳои туркӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. – №2(42). – С. 95-100. ISSN 2226-9355.
- [4-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 120-127. ISSN 2413-516X
- [5-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Муродифоти ҷуфтистеъмол дар осори Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – №2(42) – С. 132-137. ISSN 2226-9355.
- [6-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Муродифот дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Ж. Б. Гулназарзода, Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – №4(52) – С. 6-13. ISSN 2226-9355.
- Б) Мақолаҳои дар дигар маҷалла ва маҷмуаҳои илмӣ банаширрасида:**
- [7-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Материалы международной научно-практической конференции Таджикского государственного института языков им. Сотим Улугзода. – Душанбе, 2021. – С.203-207.
- [8-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Калимаҳои сермаъно дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Забон – ҳастии миллат. (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ «Маҷъалаҳои мубрами луғатшиносии тоҷик: мушкилот ва дурнамо» бахшида ба 80-солагии н.и.ф., дотсент Ҳуснигул Талбакова). – Душанбе, 2023. – С. 150-157.
- [9-М]. **Сатторова, Д.Қ.** Мутазодҳои зарфӣ ва феълӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Маҷмуаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Филологияи Шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равоҷи адабӣ ва тарҷумашиносӣ” – Душанбе, 2023. – С. 190-193.

**ТАДЖИКСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ СОТИМА УЛУГЗОДА**

На правах рукописи

УДК 809.155.0

ББК 81.2 Тоҷ

С – 36

САТТОРОВА ДИЛРАБО КАХОРОВНА

ЯЗЫК И СТИЛЬ РАССКАЗОВ АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – Таджикский язык

Душанбе – 2024

Диссертация выполнена на кафедре таджикского языка Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода.

Научный руководитель: **Гулназарзода Жило Бури** – доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода

Официальные оппоненты: **Низомова Санобар Фахриевна** – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой таджикского языка ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино»

Шахбози Рустамшо – доктор философии (Phd) – доктор по специальности – Филология, директор филиала Государственного учреждения Республиканского Института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования в городе Кулябе

Ведущая организация: Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита диссертации состоится 28 мая 2024 года, в 13 часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-021 при Таджикском национальном университете (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус №10, 1этаж, зал имени Ш. Хусейнзода).

С основным содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в научной библиотеке ТНУ по адресу 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2024 года

Ученый секретарь диссертационного совета,
доктор филологических наук, профессор **Мирзоева М. М.**

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена исследованию языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти.

Актуальность темы исследования. Во все времена и эпохи язык считается основным средством диалога культур и цивилизаций, помогает в познании и достижении успехов. Таджикский язык обладает древней историей и цивилизацией, благодаря которой были написаны лучшие фундаментальные труды и произведения мыслителей прошлого, использующиеся до сих пор в развитии человеческой цивилизации.

В этой связи Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон подчёркивал: **«Благозвучный таджикский язык является важнейшим элементом существования и вечной продолжительности жизни нашего древнего народа, который в период независимости и на этапе формирования национальной государственности с воодушевлением продолжает свою миссию по повышению авторитета нации и укрепления государственности.**

Именно наш прекрасный родной язык на протяжении более пяти с половиной тысяч лет спланивал наш народ и, оберегая от всех бед и напастей, несущих чужеземцами, подарил таджикскому народу вечную жизнь»¹.

В связи с этим, исследователям необходимо постоянно проводить исследования на основе наследия мыслителей и писателей прошлого, а также осуществлять конкретные меры по стабилизации статуса таджикского языка среди других областях науки.

Следует отметить, что собрание произведений Абдусалома Дехоти, которое вызывает большой интерес читателей, представлено в виде "Куллиёта" (Полное собрание сочинений) [1966]. В нашем исследовании мы проанализировали 18 рассказов, включённых в данную антологию писателя. Объектом настоящего исследования стали выбранные рассказы писателя «Хамидаи сиёхбахт» (Несчастливая Хамида), «Аждаҳои Чўпонато» (Драконы Чупонато), «Курбони лайлатулқадр» (Жертва Лайлатулкадра), «Доғи фарзанд» («Боль ребёнка»), «Каромоти охирин» (Последняя щедрость), «Ачинаҳо» (Злые духи), «Портфел» (Портфель), «Машинаи тарчума» (Машина-переводчик), «Қиссаи номмонӣ» (Рассказ о наречении), «Намунаи хорпуштак-ул-луғот» (Образец словаря «Хорпуштак»), «Сирри ҷоду» (Волшебная тайна), «Архивбек Қадимӣ» (Старинный Архивбек), «Обҳои лўнда ё лўндаҳои об» («Воды круга или круги воды»), «Муллоён» (Муллы), «Бо хирадмандон» (С мудрецами), «Комилҷон ба моҳ меравад» (Камилдзон отправляется на Луну), «Дар рӯзи Бибисешанбе» (В день Бибисешанбе) и «Алос чораи халос» (Обряд, чтобы ушла беда).

Анализ лексического состава произведений таджикских писателей является одним из важнейших аспектов языкознания. Изучение художественного произведения начинали ещё лексикографы и летописцы прошлого. Это подтверждается тем, что в словарях, содержащих интерпретацию слов и их стилистических оттенков, часто приводятся примеры

¹ [http://president.tj/ru/node/29175//Э. Рахмон, электронный ресурс \(27.09.2022\).](http://president.tj/ru/node/29175//Э. Рахмон, электронный ресурс (27.09.2022).)

из литературных произведений. Для дальнейшего развития современного таджикского языка детальное исследование богатой художественной литературы имеет большую значимость. Поэтому в последние годы таджикские лингвисты уделяют особое внимание анализу языка ценных произведений как классических, так и современных таджикских писателей. Необходимо отметить, что в данном направлении были проведены ряд исследований по языку художественных произведений такими учёными, как устод С. Айни, И. С. Брагинский, А. Мирзоев, С. Халимов, Т. Зехни, С. Сабзаев. После авторитетного с научной точки зрения исследования Н. Маъсуми в области изучения языка и стиля отдельных таджикских писателей был написан ряд других работ.

Актуальность и значимость настоящей научной темы подтверждаются тем, что исследование языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти проводится впервые, что позволяет выявить многогранные аспекты его языкового творчества. Произведения этого писателя отличаются высоким уровнем творчества в плане языка, стиля мышления и художественного стиля, что привлекло внимание исследователей.

Степень изученности темы. Следует отметить, что относительно данной темы и степени её изученности ещё не проводилось отдельное научное исследование. В ходе исследования выяснилось, что о творчестве Абдусалома Дехоти опубликован ряд научных статей в области литературы и лингвистики. В частности, можно упомянуть о работах в области лингвистики, в частности, статьи Б. Ниёзмухаммедова «Абдусалом Дехоти и таджикское языкознание»² Д. Ходжаева «Абдусалом Дехоти и некоторые проблемы таджикского литературного языка»³ и Ш. Исмаилова «Выбор термина с точки зрения Абдусалома Дехоти»⁴

В современном таджикском языкознании язык произведений начал изучать Н. Масуми, который в 50-е годы XX века исследовал язык и стиль романа «Смерть ростовщика» С. Айни, и в 1959 году опубликовал монографию под названием «Очерки о развитии таджикского литературного языка» [1959].

В 60-70-е годы XX века языку произведений современных писателей свои работы посвятили Р. Гаффоров [1966], Б. Камалидинов, [1967], Х. Хусейнов [1973], И. Хасанов [1966], Х. Юсупов [1972], М. Юсупова [1972], М. Холова [1972]. В последние десятилетия XX и начало XXI века были защищены кандидатские диссертации по данной тематике, в частности, работы Т. Шокирова «Стилистические функции диалектных элементов в художественной литературе» [1986] о языковых особенностях произведений Ф. Мухаммадиева, Ш. Рахимовой «Лексико-стилистические свойства исторической прозы» на материалах произведений Дж. Икрами [1992], М. Олимджанова, посвященная творчеству С. Улугзода [2002].

²Ниёзмухаммадов Б. Абдусалом Дехотӣ ва забоншиносии тоҷик // Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1965.

³Хочаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад / Д. Хочаев. – Душанбе: Шучоӣён, 2011. – 230 с.

⁴Исмоилов, Ш. Интиҳоби истилоҳ аз нигоҳи Абдусалом Дехотӣ. Бузургонро бузургон зинда медоранд / Ш. Исмоилов // Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 с.

Однако изучение языка поэзии началось с конца 70-х годов XX века. Научное исследование на материалах поэзии М. Турсунзаде проводил А. Абдукодиров [1988], язык эпоса «Гуругли» исследовал О. Алиев [1985], рассмотрению языка и стиля поэтов-просветителей посвятил свой труд С. Сабзаев [1998]. Лексико-стилистические особенности поэзии Рудаки изучал К. Мухтори [2006], лексические особенности поэмы «Мотами сафед» (Белый траур) Гулрухсор исследовал Ш. Исмоилов [2012]. «Лексические категории и стилистические особенности поэзии Лоика Шерали» принадлежит Ю. Нурмахмадову [2002], «Лексико-стилистические аспекты поэзии Туграла» – С. Расулову [2011]. «Семантика лексических единиц газелей Хафиза» – Ш. Каримову [1993], «Лексические синонимы в «Маснави маънави» Джалолиддина Руми» – Ш. Буриеву [2002], «Антонимы в поэзии Лоика Шерали» – Г. Махкамовой [2009], «Компаративные фразеологические единицы в таджикском языке» – Х. Дустову (2015), «Лексические и фразеологические синонимы в художественных произведениях С. Айни» – М.М. Мирзоевой [2017], «Лексические особенности газелей поэтов XII века» – М. Саломову [2018], «Лексико-семантические пласты и стилистические особенности художественных произведений Хабибулло Назарова» – М. Усмоновой [2022].

Абдусалом Дехоти сыграл значительную роль в развитии таджикской литературы, создавая произведения, охватывающие разнообразие тем, и имеющие большую воспитательную значимость. Его стихи, скороговорки, загадки и сатира своим изящным стилем и художественно-идейными особенностями привлекают внимание читателей.

Вместе с Н. Н. Ершовым, Абдусалом Дехоти редактировал «Русско-таджикский словарь» [1949] и принимал участие в редактировании нескольких томов таджикского перевода произведений В.И. Ленина. Он также был одним из редакторов «Фарханги забони тоҷикӣ» («Словаря таджикского языка») [1969]. Абдусалом Дехоти перевёл на таджикский язык множество произведений И. А. Крылова, Н. А. Некрасова, Т. Г. Шевченко, С. Г. Байрона и других писателей. Благодаря его многогранным усилиям советская таджикская литература приобрела новые культурные горизонты. С 1934 года он был членом СП СССР и был награждён двумя орденами Трудового Красного Знамени, двумя орденами Почёта, а также Почётными грамотами Президиума Верховного Совета Таджикской ССР. Его произведения были собраны и опубликованы в пятитомном сборнике в 1965-1966 годах.

В тридцатые годы XX века в таджикской политической, экономической и культурной жизни произошли значительные изменения, и новое поколение писателей и художников внесло значительный вклад в развитие таджикской литературы и искусства. Абдусалом Дехоти уделял особое внимание вопросам литературного языка и орфографии таджикского языка, высказывая свои мысли по этому поводу. Он активно работал над упрощением языка и выбором терминов, чтобы они соответствовали произношению и пониманию широкой аудитории. Таким образом, его усилия помогли учителям в преподавании таджикского языка и способствовали более эффективному распространению знаний и культуры среди населения.

К счастью, благодаря периоду Независимости учёные-исследователи сделали акцент на исследование творческого наследия Абдусаломы Дехоти. Результатом усилий и дальнейшего изучения творчества писателя стало проведение в прошлом году двух конференций международного и республиканского уровня, посвященные юбилею известного поэта, писателя, драматурга, переводчика и лексикографа. Из анализа работ Абдусаломы Дехоти и проведённых исследований можно сделать вывод, что статьи Б. Ниёзмухаммадова, Д. Ходжаева, Ш. Исмаилова и других авторов о языке и стиле писателя не исчерпывают все аспекты его творчества.

В связи с этим было принято решение провести исследование языка и стиля рассказов Абдусаломы Дехоти в рамках научной диссертации.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Диссертационное исследование связано с пунктом 9 Приоритетных направлений научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы (постановление Правительства Республики Таджикистан от 26.09.2020 г., № 503) и Программой развития государственного языка на 2020-2030 годы (постановление Правительства Республики Таджикистан от 28.11.2020 г., №647), результаты и выводы научного исследования могут сыграть важную роль в разработке и совершенствовании образовательных программ. Тема данного исследования выполнена в рамках одного из направлений научно-исследовательской работы кафедры таджикского языка Таджикского Международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является изучение языка и стиля рассказов Абдусаломы Дехоти с учётом всестороннего анализа семантико-лексических пластов слов, включая многозначные слова, омонимы, синонимы, антонимы, заимствования. Также в рамках исследования рассматривается диапазон употребления лексики, включая исконно таджикские слова, слова народно-разговорного происхождения, арабские, тюркско-узбекские и русско-европейские заимствования, фразеологизмы, а также место пословиц и поговорок, необходимость их употребления и место в рассказах писателя. Эти аспекты были рассмотрены в рамках научной диссертации.

Задачи исследования. Применительно к основной цели исследования они заключаются в следующем:

1. Изучение языка и стиля произведений Абдусаломы Дехоти на примере его рассказов.
2. Рассмотрение особенностей рассказов писателя и способов употребления в них лексических единиц в рамках лексикологии и семантики;
3. Всестороннее изучение семантических пластов слов: многозначных слов, омонимов, синонимов, антонимов;
4. Место и способ употребления исконно-таджикских слов в рассказах Абдусаломы Дехоти.

5. Выявление источников арабских, русских, тюркских заимствований и место их употребления в рассказах Абдусалома Дехоти;

6. Исследование способов и методов использования лексических элементов, связанных с социальными характеристиками, в рассказах Абдусалома Дехоти;

7. Роль и место разговорно-народных слов в рассказах;

8. Показать особенности путей и способов употребления фразеологизмов в рассказах писателя;

9. Место и способы употребления пословиц и поговорок в рассказах Абдусалома Дехоти;

10. Семантическая классификация пословиц и поговорок в зависимости от их компонентов;

11. Определение структурных особенностей пословиц и поговорок;

12. На примере языка рассказов Абдусалома Дехоти показать процесс развития современного таджикского литературного языка в 40-70-е годы XX века.

Объект исследования. Объектом исследования является «Куллиёт» (Полное собрание сочинений) писателя Абдусалома Дехоти.

Предмет исследования. Предметом данного исследования изучение и анализ языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти.

Теоретические основы исследования составляют труды и статьи, посвященные лексико-семантическому пласту слов таких учёных, как и Н. Масуми [1959], Р. Гаффоров [1966], И. Хасанов [1966], Б. Ниёзмухаммадов [1969], Б. Камалиддинов [1967], А. Муьминов [1975], М. Н. Косимова [1980], Х. Маджидов [1982], Д. Ходжаев [1981], Х. Хусейнов [1983], С. Сабзаев [1991], Ш. Исмоилов, М. Ахмадова [1991, 2009], М. Н. Касимова [1998], Ш. Исматуллох [2007], Х. Талбакова [2008], М. Саломов [2000], К. Мухтори [2012], У. Саъдуллоев [2013], Д. Фозилов [2013], М. Мирзоева [2017], А. Шарофиддинова [2017], Ж. Гулназарзода [2022], А. Юнуси [2023], В. А. Капранов [1957] А. А. Киреев [1964], В. Н. Клюева [1964], В. В. Виноградов [1968], Н. А. Лукьянова [1970], Г. С. Гвеникадзе [1971] и других.

Методологическая основа исследования. В диссертации использованы лингвистические исследовательские методы – наблюдение, описание, сравнение, морфологический анализ, стилистический анализ и т.п.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в таджикском языкознании рассмотрены язык и стиль рассказов Абдусалома Дехоти. Это окажет содействие учёным в последующих исследованиях вопросов, связанных с лексикологией, семантикой, стилистикой таджикского языка, в классификации семантических групп слов, изучении их места в литературных произведениях, случаев их употребления, стилистических особенностей употребления таких лексических единиц как в изложении и описаниях автора, так и в речи персонажей и т.п.

Также в ходе изучения рассказов писателя были рассмотрены следующие вопросы:

- впервые изучены семантические пласты слов в рассказах Абдусалома Дехоти, такие как многозначные слова, омонимы, синонимы и антонимы;

- впервые в языкознании изучено место и способы употребления исконно таджикской лексики, арабских, русских, тюркско-монгольских заимствований в рассказах Абдусалома Дехоти;

- впервые в отдельной форме исследована сфера употребления слов в зависимости от социальных характеристик в рассказах Абдусалома Дехоти.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ, ВЫНОСИМЫЕ НА ЗАЩИТУ:

1. Изучение и рассмотрение языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти позволило определить лексические, семантические, морфологические и структурные особенности слов, фразеологических единиц, пословиц и поговорок, использованных в рассказах, а также стиль изложения писателя.

2. Из анализа семантических пластов слов в рассказах Абдусалома Дехоти выяснилось, что в них широко использованы многозначные слова, омонимы, синонимы и антонимы, в некоторой степени заложившие основу для развития таджикского языка.

3. Абдусалом Дехоти широко использовал многозначность слов, делая тем самым язык своих рассказов действенным и красочным, а количество многозначных слов, охватывающих разные понятия по отношению друг к другу, очень велико.

4. Используемые писателем омонимы в основном состоят из таджикских слов, причём в ходе исследования было замечено, что заимствования также приобрели омонимичный характер с таджикскими словами.

5. Выяснилось, что в рассказах писателя больше субстантивных, адъективных и парных синонимов, и в этом контексте впервые был проведен анализ синонимов в рассказах Абдусалома Дехоти с разделением на субстантивные, адъективные, адвербиальные и парные группы.

6. В произведениях писателя были выделены антонимы, относящиеся к различным частям речи, и изучены стилистические субстантивные, адъективные, адвербиальные и глагольные антонимы.

7. Исконные таджикские слова, используемые писателем в своих рассказах, в целом широко распространены, понятны и знакомы всем носителям языка, поскольку существуют в форме своих последних трансформаций.

8. Арабские слова, наблюдаемые в произведениях Абдусалома Дехоти, несложны для понимания, что указывает на то, что они успешно влились в таджикский язык и стали широко понятны, а писателю удалось проявить свои уникальные лингвистические навыки при работе с арабизмами.

9. Абдусалом Дехоти мастерски использовал русские заимствования, которые впоследствии стали частью таджикского языка и теперь считаются его собственным лексическим материалом. Русские слова и термины, встречающиеся в произведениях Абдусалома Дехоти, представляют собой в основном элементы, связанные с промышленностью, транспортом, электростанциями, а также названиями военного снаряжения, техники и технологий.

10. Абдусалом Дехоти настолько умело использовал тюркско-узбекские слова, что это свидетельствует о его писательском мастерстве, а в

данном исследовании они по смыслу разделены на группы: 1) Слова родственных отношений; 2) Слова, относящиеся к растениям (дерево, растение, цветок, куст, овощ); 3) Слова, относящиеся к военной области, названия званий и должностей; 4) Слова, обозначающие бытовую утварь и еду; 5) Слова, обозначающие пространство и различные действия.

11. В рассказах Абдусалома Дехоти широко используются народно-разговорные слова, и в данном исследовании они были сгруппированы по частям речи следующим образом: с существительным, с прилагательным, с наречием, с глаголом.

12. Литературное мастерство писателя в употреблении фразеологизмов имеет большое значение, поскольку они являются важнейшими средствами ясности речи, художественности и действенности слова, показывают богатство словарного запаса и стилистические особенности языка.

13. Анализ пословиц и поговорок в произведениях Абдусалома Дехоти показал, что писатель использовал их для придания выразительности и многообразия своему тексту, а также для обогащения языка на основе этого.

Теоретическая и практическая значимость диссертации проявляется в том, что исследуемый материал заложит основу для изучения литературного языка первой половины XX века в дальнейшем. Также это поможет преподавать предметы современного таджикского языка, лексикологии, стилистики и чтения спецкурсов в филологических группах.

Практическая значимость исследования, прежде всего, заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы как научный источник в целях большего признания писательского искусства Абдусалома Дехоти, а также послужить теоретической основой для дальнейших исследований. Полученные выводы и материал, обработанный и исследованный в диссертационной работе, могут быть использованы при разработке учебников, учебных пособий, текстов лекций в области языкознания, в частности стилистики.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация «Язык и стиль рассказов Абдусалома Дехоти» предназначена на соискание ученой степени кандидата филологических наук и соответствует паспорту научной специальности 10.02.01 - Таджикский язык. Содержание диссертационного исследования в зависимости от требований методов стилистики посвящено языку и стилю художественного произведения, творческому таланту и ораторству Абдусалома Дехоти, также анализы и обзоры, связанные с вопросами лексикологии и стилистики, подкреплены общепринятыми мнениями отечественных и зарубежных ученых.

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование заключается в определении степени изученности языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти, всестороннего рассмотрения путей и способов дальнейшего исследования вопросов, связанных с лексикологией, семантикой, стилистикой таджикского языка, выделением семантических групп, их места в художественной литературе, случаев их употребления, стилистических особенностей такого рода лексических единиц. Автор диссертации на основе богатого материала исследований лингвистов, а также словарей и

энциклопедий исследовала важнейшие особенности и свойства языка и литературного стиля и определила их особенности.

Апробация результатов исследования. Основные положения диссертации обсуждались на заседаниях и научных семинарах кафедры таджикского языка Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Также основные положения диссертации обсуждались на ежегодных научно-практических конференциях профессорско-преподавательского состава и сотрудников Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Основное содержание диссертации отражено в выступлениях и докладах на международных и республиканских конференциях: «Арабские заимствования в рассказах Абдусалома Дехоти / Д. К. Сатторова // Материалы международной научно-практической конференции Таджикского государственного института языков им. Сотим Улугзода. – Душанбе, 2021. – С.203-207; «Адвербиальные и глагольные антонимы в рассказах Абдусалома Дехоти / Д. К. Сатторова // Материалы международной научно-практической конференции “Восточная филология: лингвистические исследования, литературные связи и переводоведение”. – Душанбе, 2023. – С. 190-193; «Многозначные слова в рассказах Абдусалома Дехоти» // Язык – бытие нации. (Сборник материалов республиканской конференции “Актуальные вопросы таджикской лексикографии: проблемы и перспективы”, посвящённой 80-летию к.ф.н., доцента Хуснигуль Талбаковой). – Душанбе, 2023. – С. 150-157», а также в отдельных статьях автора, опубликованных в сборниках и различных научных журналах.

Диссертация была обсуждена и представлена к защите на заседании кафедры таджикского языка Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода (протокол №5/2 от 20.01.2024 г.).

Публикации по теме диссертации. Основные положения диссертационного исследования опубликованы в 9 статьях, в том числе 6 статей в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка литературы и словарей, общий её объём составляет 176 компьютерные страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении приводятся сведения об актуальности исследования, степени изученности темы, целях и задачах, научной новизне исследования, теоретической и практической значимости исследования, разработанности темы, методах исследования, основных материалах исследования.

Первая глава называется «**Лексико-семантические пласты слов в рассказах Абдусалома Дехоти**» и в 4 разделах и 6 подразделах рассматривается лексико-семантические особенности лексики рассказов писателя со стилистической точки зрения.

Первый раздел первой главы называется «**Многозначные слова**». Большую часть лексики языка составляют полисемичные слова, образованные в результате изменений в социальной структуре общества.

В языке постоянно происходят изменения значения слов, сочетаний и словосочетаний, расширение границ значения, исчезновение дополнительных значений и появление новых значений в словах, сочетаниях, словосочетаниях.

А. Муминов считает, что «полисемия возникает в процессе появления дополнительных значений языковых элементов, основанных на интересе и цели говорящего, его конечном отношении к действиям, действительности, окружающим предметам»⁵.

Стоит отметить, что в рассказах Абдусалома Дехоти широко используются многозначные слова. Причиной этого является, прежде всего, то, что для художественного стиля характерны образность и плавность речи, экспрессивность изложения. Используя эти средства, писатель также имеет возможность всесторонне описать характер, поведение и внутренний мир своих литературных персонажей. В этом случае многозначные единицы могут предоставить писателю хорошую возможность в изложении мысли.

К примеру, лексема *гӯша* в рассказах Абдусалома Дехоти употреблено в нескольких значениях: а) в значении угол, уголок, краешек – *гӯшаи хона* (угол дома), *гӯшаи чашм* (краешек глаза; б) *гӯшаву канор* – со всех сторон, из разных мест, отовсюду; в) краешек, часть чего-то:

а) в значении угол – угол дома

Хона бо ҷиҳози духтар ораста шуда, дар гӯшаи хона якчанд пиразанон Ҳамидаи гамнокро насиҳат мекарданд [13]⁶ // (Комната была украшена приданым невесты, в углу комнаты старухи наставляли опечаленную Хамиду).

б) *гӯшаву канор* – из разных мест, отовсюду;

Аз дур, аз ким-кадом гӯша овози данг-дунг зада шудани лаълӣ барин як чиз ба гӯшӯ расид [44]. (Издалека доносились звуки, похожие на удары по металлическому подносу).

в) краешек, часть чего-то:

Вай хӯрҷини Ойҷонро аз як гӯшааи гирифта, чунон сахт ҳаво дод, ки чизҳояш ба замин пош хӯрданд [99] // (Он схватил хурджин (перемётная сумка) Ойджан за угол и так вышвырнул содержимое упало на землю).

Второй раздел первой главы называется «**Омонимы**». Омонимы активно используются писателями в качестве действенного стилистического приёма, поскольку считаются эффективным инструментом в художественном языке, делая слова писателя более притягательными.

Необходимо отметить, что одним из широко употребительных слов, часто встречающихся в рассказах писателя, является слово **бор**.

Вазнинӣ, гаронӣ – тяжесть, дороговизна:

Мӯйсафед, ки ба таклифи худаи ҷавоби қатӣ гирифта натавонист, бори гамаш аз аввала зиёдтар шуда, бо ҷавоқи овезон аз чойхона баромада рафт... [44]. (Старик, не сумевший получить однозначного ответа на своё

⁵ Муминов А. Полисемия дар забони тоҷикӣ. / А.Муминов. (рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология). – Душанбе, 1972. – 152 с.

⁶ Дехотӣ, А. Куллиёт. Ҷилди 3. – Душанбе, 1966. – 380 с. (Минбаъд мисолҳо аз хамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавс нишон дода мешаванд).

предложение, опечалился ещё больше, чем прежде, и, нахмурившись, вышел из чайханы...)

Чанд бор - один раз, как-то раз, несколько раз:

... чунки ҳар рӯз чанд **бор** ба дафтарҳои ҳисобу китобамон мегузарондам [118]. (потому что каждый день я несколько раз переносил в наши бухгалтерские книги).

Слово **дафъа (раз)** употребляется как синоним **бор (раз)**:

Модом, ки маро муаллим меномед, ба гапам гӯш кунед, – ман ин **дафъа** оҳанги ҷиддӣ додам [120]. (Раз уж ты называешь меня учителем, то послушай меня, - на этот раз я говорил серьёзным тоном).

В другом предложении писатель дважды использовал слово **бор** в разных значениях. В первый раз оно употреблено в значении времени, дня, а второй раз — в значении «потеря и лишение, боль или беда»:

Бача **боре** ба лашикаргоҳи ҷин ва парӣён дучор шудааст ва онҳо ба бача **бори** бузурге партофтаанд [36]. (Однажды мальчик столкнулся с армией джиннов и фей, и они взвалили на мальчика огромную ношу).

В другом случае оно выражает значение «род занятий», и эта форма слова носит больше разговорный характер:

Ин нағз... хоби одам ҳам мувофиқи вазъият ва **кору бори** замонаш мешавад [129]. (Это хорошо... сон человека зависит от текущей ситуации и состояния дел).

В результате исследования выяснилось, что в рассказах Абдусалома Дехоти широко употребляются таджикско-таджикские слова-омонимы, имеющие разные значения. Русское заимствование «**ток**» является омонимом таджикского слова «**ток**» — виноградная лоза:

Вақте ки Бизумрат бо ду нишона омада гилем ва пул бурдани ҷавони хандонро гуфт, Эргашбой, монанди ин ки ба вай **токи** электрик расида бошад, дар ҷои истодааш ним метр ҷаҳид [136].

Вай як ходачаи борики **токро** кашида гирифта ба ҷоҳ дароз кард [141].

(Когда Бизумрат пришёл с двумя табличками и велел улыбающемуся молодому человеку взять деньги и ковёр, Эргашбой подпрыгнул на месте на полметра, как будто его задел электрический ток. Он вытащил тонкую лозу и протянул её в колодезь).

Лексема «бар» (фрукт, плод):

Дарахтони **бебар** решақан карда шуданд [100]. (Неплодовитые деревья были вырваны с корнем).

В качестве предлога:

Лекин аз байни одамони одӣ бисёр касон тамоман **бар** хилофи он зотҳои шариф рафтор кардаанд [85]. (Но среди простых людей многие вели себя совершенно вопреки этим благородным породам).

Как принудительный глагол:

Бар, ба таги буттаи ҳо он гул зада биё [97]. (Отнеси, под кусты тех цветов).

Бар (начало или около дороги; бари роҳ – около дороги, бари чома – борт халата) полисемия:

Як мӯйсафеди бадҷаҳл асозанон омада аз бари ҷомаи вай кашид ва гапаширо бурид [45]. (Один сердитый старик, движущий с тростью, схватил за борт его халата и прервал его).

В процессе исследования выяснилось, что Абдусалом Дехоти в своих рассказах употребил омонимы тремя способами: исконно-таджикские слова, таджикские лексемы и заимствования и неполные омонимы.

Третий раздел первой главы называется «**Особенности синонимов**», которые являются одной из лексических категорий и играют важную роль в общем лексическом запасе языка.

Наличие синонимов в языке является важным фактором. «Синонимы – это слова из различных корней, которые обогащают словарный запас языка, ... употребляются автором (говорящим) для воздержания от повтора слов с целью использования различных форм выражений, существующих в языке и этим обеспечения точности, ясности и художественности своим высказываниям»⁷.

Выяснилось, что в произведении больше субстантивных, адъективных и парных синонимов, в связи с чем синонимы рассказов Абдусалома Дехоти в этой части разделены на три раздела: субстантивные, адъективные и парные синонимы и закреплены конкретными примерами:

1.3.1. Субстантивные синонимы. В рассказах Абдусалома Дехоти в соответствующих случаях используется ряд синонимов **зулм, ҷабр, ҷафо, ситам, азоб, шиканча (насилие, угнетение, притеснение, мучение, пытка)**. Эти слова в некоторой степени отличаются по стилю и значению, но в целом схожи по смыслу и являются синонимами друг друга.

Ҳамида ин гуна ҷафоҳоро аз шавҳараи ҷам бисёр дид, аммо чӣ кор кунад? [15]. (Хамида очень много плохого повидала от мужа, но что же поделать).

Модари бечора аз бекасии худ оҳ кашида ва аз зулми босмаҷиён шикоятқунон гиря мекард [37]. (Несчастливая мать стонала от одиночества и плакала навзрыд, жалуясь на притеснения басмачей).

В произведении писателя можно встретить синонимы слов **ҷафо** (притеснение, страдание) и **зулм** (гнёт, насилие), совершаемые по отношению к кому-либо.

В рассказах Абдусалома Дехоти встречаются синонимичные лексемы **дӯст, рафик, шарик** (друг, товарищ, партнёр):

Дар байни дӯстон ҳозир будани намояндагони республикаи нави советӣ ... хурсандиҳоро даҳчанд зиёд мекард [167]. Присутствие среди друзей представителей новой советской республики увеличило радость в десятки раз.

Қалами аввалини онро “шахси холис” гуфта ба ман доданд ва кани, чӣ тавр?- нурсид рафиқам бесаброна [111]. (Первый карандаш мне подарили как «объективному человеку» и ну как? – нетерпеливо спросил мой друг).

Лексемы **шарик, ёр, ҷӯра** (партнёр, товарищ, друг) являются синонимами слова **дӯст** (друг), которых Абдусалом Дехоти употребил в рассказах:

⁷ Мухаммадиев, М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома» / М. Мухаммадиев. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг. 2005. – 138 с.

-*Ха, шарик, ба хайр, ба кори савдо даромадаед, - гуфтам ҳолтурсона [75].*
 – *Ну, партнёр, вы занялись торговлей, - сказал, будто расспрашивая его.*

Яке аз ҷӯраҳои домод, туфлиҳои домодро гирифта доданӣ шуда, аз ҷояш хеста дар ҷустуҷӯӣ шуд [68]. (Один из дружков жениха попытался отдать жениху туфли и встал, чтобы ее найти).

В одном предложении употреблены три синонима:

Набошад, шумо зуд ягон чиз ният кунед, вагарна бо ҳамин биму ҳаросу тарс сахт зарар мебинед [61]. Тогда, вам следует что-то спланировать быстро, иначе этот страх серьезно навредит вам.

1.3.2. Адъективные синонимы. В рассказах писателя встречается большое множество слов, выражающих качества человека. В частности, слова **азиз, бохурмат, обрӯманд, баобрӯ, муътабар, шариф, боэтибор, табаррук и муқаддас** («дорогой», «знаменитый», «почтенный», «авторитетный», «почтенный», «почтенный», «почётный», «священный» и «благословенный») образуют в литературных произведениях особый ряд прилагательных. Некоторые синонимы близки по смыслу, и использование одного вместо другого в разных ситуациях не может выразить необходимое значение. Потому что каждый синоним имеет различные оттенки значения, и этим значением он яснее показывает своё отличие.

... садҳо муридони мухлис, ки хоки остонаи Эшонро “табаррукӣ” гӯён ба чашишон сурма карда мегаштанд, ... акнун худ ба худ аз вай дур шудан гирифтанд [39]. (...сотни мюридов, называвших землю чертогов Ишана “свящённой и благословенной”, с глазами, словно покрашенными сурьмой, ...теперь постепенно отдалялись от него). Ещё одним синонимом, встречающимся в литературном языке, является слово *муътабар* (почтенный, заслуживающий доверия, достоверный). Оно использовано в рассказах Абдусалома Дехоти:

-Хайр, нухаи муътабарашро аз кучо ёбем?- пурсидам [104]. (Так, а где взять его достоверную копию – спросил я)

Ин фасл агарчи мисли зимистон сард набуд, вале барои деҳқонони камбағал ва мардикорон рӯзгузаронӣ он қадар хуб набуд [33]. (Хотя это время года было не таким холодным, как зима, оно было не таким хорошим для жизни бедных фермеров и рабочих).

Як пагоҳ аз рӯзҳои сармои зимистон ҳаво ба дараҷаи баланди сардӣ расида, аз бисёр боридани барф шохҳои дарахтон ҳам гардида буд [15]. (Однажды утром в холодные зимние дни погода достигла сильного холода, и ветви деревьев погнулись из-за большого количества снега).

1.3.3. Парные синонимы. Мы разделили парные синонимы на три группы:

а) Парные синонимы не имеют в действительности синонимических свойств, однако выражают их в процессе речи: *сайру гашт, сабзу хуррам, гаму гурбат, ному нишон, зиёну захмат, дарду ҳасрат, ҷағу манаҳ, лабу даҳан, сару рӯ, сару либос* и т.п.. Абдусалом Дехоти широко использовал их в своих рассказах:

Сайру гашт (прогулка, путешествие):

...Як гурӯҳ талабагон бо ҳамроҳии муаллимашон омада дар **сайру гаит** буданд [11]. (Группа учеников в сопровождении своего преподавателя пришла на прогулку)

б) Парные синонимы, один компонент которых обладает по-отдельности каким-либо значением, а другой – нет: *чангу ҷидол ва качу килеб, молу манол* и т.п.

Нужно отметить, что такие слова чаще встречаются в разговорной речи: Качу килеб (кривой, искривленный):

Қадамов дигар чизе нагуфту кепкаширо ба сараш качу килеб паҳи карда баромада рафт [105]. (Қадамов, ничего не сказав, нахлобучил вкривь и вкось кепку и вышел)

в) Парные синонимы, используемые для выражения признаков, характера, свойств и состояния: дарду ҳасрат, ачоибу ғароиб, зорию тавалло, хильату хислат, хоксорию шикастанафсӣ, давру даврон, орзую умед, оху фиғон, фарёду фиғон, маҳву мот, оламу ходис (буквально: боль и тоска, чудо и странность, усилие и бедность, мужество и характер, смирение и сломленный дух, мечты и надежды, вздохи, крики и плач, разрушение и смерть, мир и события) и др.

– *Ягона гамгусоре надорад, ки дарду ҳасрати худро гӯяд, ҳеч дилсӯзе нест, ки Ҳамидаро аз чанголи ин золими нобакор халос кунад, ноилоҷ ҳар замон оху фиғонҳои пурдарад аз дили боҳасрат ва аламнокӣ худ мебарорад [12]. (- Ей некому рассказать о своей боли и тоске, нет сострадательного человека, который мог бы спасти Хамиду из лап этого подлого тирана, от безысходности она временами издаёт болезненные стоны и всхлипы из своего тоскливого и печального сердца).*

Таким образом, выяснилось, что в рассказах писателя употребляются парные синонимы во всех их формах.

Четвёртый раздел первой главы называется «Употребление антонимов» и состоит из трех разделов. Наличие антонимов в языке — это естественное явление, так как в мире природы и общества все объекты и явления имеют две противоположные стороны. Что касается их использования, то этому вопросу особое внимание уделяли исследователи и учёные уже в Средние века, в частности, своё мнение об антонимах высказали Махмуди Омули, Насируддин Туси, Шамс Кайс Рази, Ходжа Хасани Нисари.⁸

Дар хикояҳои нависанда корбурди мутақод бештар бо маънои аслии калима омадаанд:

Дар саҳни ҳавлӣ хӯҷаину хизматгор хомӯш рӯ ба рӯ истоданд [56]. (Во дворе господин и слуга молча стояли лицом к лицу).

Ин номҳо акнун хоку туроб шудаанд, - Каримҷон гапширо бо ҳамон ҷиддият давом дод, - дарवेशу султон дигар вучуд надорад [82]. (Эти имена теперь превратились в пыль, - с той же серьезностью продолжил свою речь Каримджон, - дервиша и султана больше не существует).

⁸ Хочаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Д. Хочаев. – Душанбе: 2017. – 303 с.

Следует отметить, что антонимические пары теряют свой антонимический характер, если следуют друг за другом. Например: малые и большие – все, ночь и день – всегда, правда и ложь – всякие истории, жаркие и холодные – все времена года, в том числе: *Охир, хукумат мактабу курси бисёре кушод, хурду калон – ҳама мактабхону гандон шудаанд (117). (Ведь власть открыла множество школ и курсов, от мала до велика – все стали школьниками и грамотными).*

Ин ҳол ба синаи реи-реиш падару модари ӯ намак пошид ва рӯзи равшан ба назарашон чун шаби торик гардид [38]. (Эта ситуация рассыпала соль на рану его родителей, и яркий день превратился для них в темную ночь).

Каждое из антонимичных слов произведений автора проявляет стилистическую особенность и играет большую роль в выражении его целенаправленной мысли. Своеобразность, эффектность и привлекательность языка художественного произведения тесно связаны с употреблением писателем антонимов в определенном случае, месте и позиции.

Стилистически-индивидуальные антонимы — это важное средство образной речи, средство противопоставления понятий. Иногда писатель при выражении своего мнения противопоставляет в тексте разные слова, которые являются стилистически-индивидуальными контрастами:

Оё як духтари понздаҳсолаи хусндор бо як марди хунукбашараи чилу ду сола муносиб аст [14]. Подойдет ли красивая пятнадцатилетняя девушка непривлекательному сорокадвухлетнему мужчине?

Келину домод ба фойтун, дигарон ниёда ба роҳ даромаданд [69]. Жених и невеста поехали на карете, остальные пешком.

Ҳанӯз суханаиш тамом нашуда буд, ки ду нафар аспакӣ хаимгин шуда... мо доди туро шунида наметавонем, гӯён ду-се қамчин зада пешандоз ҳай карданд [34]. Не успел он договорить, как двое всадников рассердились... мы не можем слушать твои претензии, и, ударив двумя-тремя кнутами, двинулись вперёд.

Усто Ҳамроҳ, ки аз ҳама солхӯрдатарин аъзоёни артел ҳисоб мешуд, ба суханҳои мулло, шайх ва Мутававалӣ бо ихлоси тамом гӯш карда шишита буд, охир, вай ҳам хеста равон шуд [66]. Мастер Хамра, считавшийся старейшим членом артели, с полной искренностью выслушал слова муллы, шейха и Мутававали и, наконец, встал и ушел.

Таким образом, в этой части диссертации антонимы рассказов Абдусалома Дехоти сгруппированы на субстантивные, адъективные, адвербиальные и глагольные и их стилистические оттенки и закреплены конкретными примерами с учётом языка и стиля.

Вторая глава диссертации называется «Место и стиль употребления исконно таджикских слов и заимствований в рассказах Абдусалома Дехоти» и состоит из двух разделов.

Первый раздел называется «Исконно таджикские слова» и в этой части на основе рассказов Абдусалома Дехоти рассматриваются исконно таджикские слова и их стилистические особенности.

Следует отметить, что относительно ряд отечественных и зарубежных исследователей, учёных и лингвистов, таких как И.О. Оранский⁹ и Х. Маджидов высказывали своё мнение, в частности, российский востоковед Оранский отметил по этому поводу, что: «В таджикском языке есть и слова, которые являются чисто таджикскими, имеют свои правила и законы, признаки и особенности, и с точки зрения их исторического развития, главным образом, принадлежат к западно-иранским языкам и частично к восточно-иранским языкам».

Следует отметить, что в основе словарного состава рассказов Абдусалома Дехоти, чьё положение в языке весьма устойчиво, в значительной мере лежат следующие слова: *модар, падар, писар, хок, парда, пинҳон, сар, даст, пешонӣ, гардан, гӯш, пой, корд, бел, табар, камон, ранг, сафед, устухон, рег, гул, дил, баҳор, сад, хона, пар, ноз, гандум, ҷав, харбуза* (мать, отец, сын, почва, занавес, тайный, голова, рука, лоб, шея, ухо, нога, нож, лопата, топор, лук, цвет, белый, кость, песок, цветок, сердце, весна, сотня, дом, перо, каприз, пшеница, ячмень, дыня) и т.п.

“Дар **пешониаш** ба андозаи ним паллаи чормағз чуқурҷае ҳам пайдо шуда буд” [31]. (На лбу у него была дыра величиной с половину скорлупы грецкого ореха).

Вай маслиҳат дод, ки тамоми устухони ҷонварҳои бӯй гирифтагӣ ... ба майдонча партофташударо дар як гӯша ҷамъ карда, ба болояш ду-се занбар хок резам [51]. Он посоветовал мне собрать все кости вонючих животных, брошенные на поле, в один угол и посыпать их сверху двумя или тремя носилками песка [51].

Из исконно таджикских слов, выражающих понятия родственников: *падар, модар, хоҳар, бародар, домод* (отец, мать, сестра, брат, зять); понятия, обозначающие названия частей тела: *сар, даст, пой, чаши, рӯй, гӯш, даҳон, бинӣ, гардан дил* (голова, рука, нога, глаз, лицо, ухо, рот, нос, шея, сердце); понятия, изображающие орудия труда и хозяйственные орудия, украшения: *корд, бел, табар, теши, ранда, арра, шона, ангуштпона* (нож, лопата, топор, топор, рашпиль, пила, гребешок, наперстки); названия культур: *гандум, ҷав, нахӯд, наск, мош, пиёз, харбуза, тарбуз, каду, зира* (пшеница, ячмень, горох, чечевица, маш, лук, дыня, арбуз, тыква, зира); название дерева: *себ, нок, шафтолу, ток, бед, сафедор, арча, булут, сарв* (яблоня, груша, персик, виноградная лоза, ива, тополь, ель, тучка, кипарис); названия животных: *гов, асп, буз, гӯсфанд, бузгола, гӯсола, гург, хирс, шер, бабр, саг, муш* (корова, лошадь, коза, овца, козел, теленок, волк, медведь, лев, тигр, собака, мышь); названия птиц: *мурғ, кабк, боз, зог, бум, боша, ҳумо, хурӯс* (курица, горлица, сова, ворона, сыч, жар-птица, петух); концепты, обозначающие жизненно важные слова: *об, кӯҳ, абр, барф, борон, осмон, замин, ситора, хона, дар, девор, рӯз, шаб, сол* (вода, гора, облако, снег, дождь, небо, земля, звезда, дом, дверь, стена, день, ночь, год) и т. д. наблюдались в рассказах Абдусалама Дехоти.

⁹ Оранский, И.О. Введение в иранскую филологию / И.О. Оранский. – Москва, 1960. – С. 235-236

Второй раздел называется "Заимствования". В данной части работы рассматриваются заимствования, а также их различные типы в рассказах писателя. Изучение и анализ заимствований представляет собой важное направление в лингвистике. Следует учитывать, что многие слова в таджикском языке изначально были заимствованы из арабского, русского, тюркско-монгольского и других иностранных языков.

А) арабские заимствования:

Арабские слова настолько усвоились в таджикском языке, что порой мы не замечаем, что они иностранные. Такими словами пронизано все творчество писателя. Например: *фикр, хидмат, раҳм, матлаб, мунтазир, аҳвол, қавл, мухлис, таъриф, муддат, шуъба, алҳол, муъмин, мубаддал, мағрур, ирсол* (мысль, услуга, жалость, тема, ожидание, состояние, обещание, поклонник, определение, срок, отдел, сейчас, верующий, преобразовать, гордый, отправить) и т.п.

В произведениях Абдусалома Дехоти слова хидмат и хизмат («служба», «служение») употребляются одинаково в обеих формах, одна из которых более распространена в литературной речи, а другая – общеупотребительна:

“Ба ҳамин мақсад ба ҳавли ҳамсоҷаш омада гуфт: Холаҷон чӣ мешавад, ки барои мани камбагал ва бекас як хидмати холисона намоед [36]. («Для этого он пришёл во двор к соседу и сказал: Тётушка, а как насчёт того, чтобы оказать мне, бедному и одинокому, искреннюю услугу?»)

“Барои пурратар шудани тавсифи қаҳрамон ҳаминро ҳам илова кунем, ки эътирофи хатои худ гуфтани чиз дар бисоти Архивбек набуд ва нест” [107]. Чтобы сделать описание героя более полным, добавим, что признание своей ошибки не было свойственно Архивбеку».

В предложении было использовано пять арабских слов: *тавсиф* – «заявление, похвала», *илова* – «дополнение», *эътироф* – «признаться, принять», *хато* – «ошибка, неправильная работа и действие», *бисот* – «утварь, вещь и мера». В этом разделе арабские заимствования были рассмотрены применительно к признакам и симптомам арабских слов и их характеристикам, а в процессе анализа установлено, что в рассказах использовались заимствования 15 арабских моделей.

Б) русские заимствования:

Из анализа произведений Абдусалома Дехоти видно, что он мастерски использовал элементы, заимствованные из русского языка, которые впоследствии стали стандартными в таджикском языке и теперь признаны его собственным лексическим материалом. Русские слова и термины, встречающиеся в творчестве автора, представляют собой в основном элементы, относящиеся к промышленности, транспорту, электростанциям, а также названия военного снаряжения, техники и технологий, в том числе:

Трактор ба мисоли ҳамон модари гамхор аст-гӯён ду-се нафар ҷавонони дар атрофаи будагири ба пеши тирезаи вагон ҷамъ мекунад [151]. (Трактор подобен заботливой матери —будто собирает вокруг себя перед окном вагона двух-трёх молодых людей).

Из изучения рассказов Абдусалома Дехоти стало ясно, что он очень умело использовал элементы русских заимствований, ставших нормативными в таджикском языке и ныне признанных его собственным материалом. Русские

слова и термины, встречающиеся в творчестве автора, представляют собой в основном элементы, связанные с промышленностью, транспортом, гидроэнергетикой, а также названия боевых вооружений, техники и технологий, которые классифицируются на пять групп, в том числе:

Трактор ба мисоли ҳамон модари гамхор аст, - гӯён, - ду-се нафар ҷавонони дар атрофаи будагири ба пеши тирезаи вагон ҷамъ мекунад [151]. (Трактор подобен заботливой матери — будто собирает вокруг себя перед окном вагона двух-трёх молодых людей).

Дар заводҳо, дар хонадони бойҳо ба меҳнати сиёҳ кор карда, ба сад машаққат умр ба сар мебардем [152]. (Мы работали чернорабочими на заводах, в домах богатых и пережили сотни лишений).

Чунон танкаҳои бузург ва пурдаҳшат, ки мо онҳоро дар хоби шабамон ҳам надида будем [158]. (Такие огромные и страшные танки, каких мы не видели даже во сне).

Поезд истод, дар ин ҷо студентҳои тоҷик, вакилони фабрикаи газворбофии Трёхгорный... мулоқот карданд [156]. Поезд остановился, здесь встретились таджикские студенты, представители Трёхгорной текстильной фабрики...

Дар вақти кофтуков аз хонаи вай як даста мактубҳои бе конверти қатқат шууда рафтагӣ баромаданд... [47]. Во время обыска из ее дома вышла пачка сложенных писем без конвертов...

Употребление русских слов в языке рассказов Абдусалома Дехоти осуществлено в соответствии с современными нормами литературного языка и условиями периода. Русские и международные слова появляются в произведениях многих современных писателей, что имеет свои причины. Абдусалом Дехоти также включал в свои рассказы русские слова согласно условиям своего времени. Следует отметить, что писатель старался не отходить от особых стилистических требований и использовать их на своем месте и позиции.

Б) тюркско-узбекские заимствования:

В результате анализа рассказов писателя тюркско-узбекские слова в этой части диссертации на конкретных примерах разделены на группы родственных лексем, слов, относящихся к растениям (деревья, растения, цветы, кусты, овощи), слов, относящихся к военной области, названия званий и обязанностей, слова, обозначающие орудия труда, домашнее хозяйство и еду, слова, обозначающие местность и различные действия, в том числе:

Такие слова, как *келин, ака, апа, янга, ойтӣ* и *оя* (невестка, брат, сестра, *ойтӣ* – обращение к старшей по возрасту женщине, *янга* – жена брата или дяди, *оя* – мама или обращение к старшей по возрасту женщине) писатель часто употребляет в своих рассказах:

Келинҷон, аввалаи худо-куя, лекин дуои ҳамин эшонбоботон ҳам ҷудо даргир-дия [46]. (Невестушка, сначала Бог, но благословение вашего дедушки-ишана очень действенно).

Садқаатон шавам, оқсақол бобо, - гуфта мулло Ато ба пешвози ӯ давид... [116]. (Да буду я вашей жертвой, дедушка аксакал, - сказал мулла Ато и прибежал к нему на встречу).

“... ҳама даштҳои хушки бедолу дарахт доман паҳн карда мехобиданд. “Самарай” онҳо фақат талхаву шӯра, **янтоқу қамиш** буд” [175]. (...все сухие лишённые растительности пустыни распространились везде. Их «плоды» были только горькие травы, верблюжья колючка и тростник).

Янтоқу қамиш растаниҳои хордоре мебошанд, ки дар ҷойҳои хушки беоб месабзанд ва асосан моли майда онҳоро истеъмол мекунад [132]. Верблюжья колючка и тростник — колючие растения, произрастающие в сухих, безводных местах и потребляемые преимущественно мелкими животными.

Катлама, чалпаку бӯғурсоқ ва кулчаҳои равганин ба рӯи он чида шуданд [134]. На нем собирали катламу, чалпак, бугурсак и сдобные лепешки.

В следующем примере лексема **қоқ** писатель использовал в значении «абсолютно, невероятно», которое в этом значении редко встречается в живой разговорной речи:

Аз муллоҳои қоқ-бесаводи пештар дидагиатон фақат ману янгамуллои хурдиатон мондем, - мегуфт хандида Мулло Сафо... [24]. Из неграмотных мулл, которых вы видели раньше, остались только я и твоя молодая невестка, - со смехом сказал мулла Сафа...

Абдусалом Дехоти, как искусный мастер слова, в совершенстве владел узбекским языком, поэтому он настолько умело использовал слова тюркско-узбекского языка, что это свидетельствует о писательском мастерстве мастера.

Третья глава диссертации называется «**Способы использования элементов языка, связанных с социальными характеристиками, в рассказах Абдусалома Дехоти**» и состоит из 3 разделов. Данная глава посвящена исследованию социальных особенностей слов. В рассказах Абдусалома Дехоти особое место занимают народно-разговорные слова, фразеологические выражения, пословицы и поговорки.

Первый раздел третьей главы называется «Народно-разговорные слова» и представляет собой ещё один лексический пласт литературного языка, который используется в повседневных отношениях между друзьями и близкими людьми.

В рассказах Абдусалома Дехоти широко употребляются народно-разговорные слова, и мы сгруппировали их по частям речи.

1. с существительным:

*Насиби камбагалон бошад, **чилдиробае** буд, монанди ашки ҳасрат» [283]. ... аз он мактабҳои кӯҳна, ки **мийяи** бачагонро ин тавр захрдор мекард, ному нишон намондааст [22]. (Что же касается судьбы бедняков, то она была подобна слезам печали). ...от тех старых школ, которые таким образом отравляли сознание детей, не осталось и следа).*

2. с прилагательным:

*Аз ҳамин вақт то ин ҷониб аъзои бача суст, дасту пояи **шалтар**, маҷоли роҳ рафтан надорад [36]. (С этого времени и по сей день конечности мальчика слабые, руки и ноги вялые, он не может ходить).*

Отличить диалектные слова можно по звучанию: Например, в северном говоре чаще встречаются слова **ялангй** и **шаккок**, и Абдусалом Дехоти часто использовал эти слова:

Слово «**яланг**» означает открытый и широкий. В некоторых случаях писатель использует разговорные слова вместе с их книжными синонимами: *Чоитҳои калон буд, ки дар лаби дарёи Зарафшон ба як ҷои **васеъ** – **ялангие**, ки чанд сол боз кишту кор карда нашуда, танҳо дар фасли баҳорон яке аз манзараҳои зебои ин атроф ҳисоб мешуд, рафта фуромаданд [19]. [19]. (Большая группа людей спустилась на обширную территорию на берегу реки Зарафшан, которая уже несколько лет не обрабатывалась и только весной считалась одним из самых красивых пейзажей в этой местности)*

Слова **шаккок** и **нобовар** также иногда употребляются в одном случае, и этот способ выражения свойственен не всем писателям:

*Агар баъзе занҳо **нобовар-шаккок** ё, ки ба қавли кампирҳо «духтарҳои навбаромад» ба миёна даромада монанд, он вақт кор аз мунозираи даҳанакӣ ба мушту хекиртас гузашта анҷом меёфт... [40].*

(Если какие-то женщины были недоверчиво-сомнительными или, как говорили старушки, «новенькие девчонки» вступали в середину, то дело совершалось переходом от словесного спора к кулачному бою...).

3. с наречием:

*Аммо Мутавалли ҳанӯз дар муқобили алав **гурунгас** зада шишта буд [62].* (Но Мутавалли, пытаясь, продолжал сидеть у огня)

4. с глаголом:

*Домулло дастархонро кушода якто кулчаро ба ҳамаи бачагон майда-майда **булак** карда дод [17].* (Домулло раскрыл дастархан, взял одну лепёшечку и разделил её между детьми)

*Чор мурдашӯйзан мурдаро ба кафан печонда монда, як соати расо дар болои моли мурда **гурупиш** карданд [65].* (Четыре женщины, омывавшие покойницу, завернули её в саван, и целый час спорили над имуществом покойной).

Язык и художественные произведения в каждую эпоху представляют собой особое и сложное явление, которое, несмотря на языковую общность стилей, имеет свои различия. Чтобы художественное произведение получилось ярким, искренним и естественным, писатель должен уметь использовать эффектные слова и словосочетания из народного языка.

Таким образом, из анализа рассказов видно, что в них описываются события и отдельные моменты жизни людей, причём писатель очень осторожен в использовании таких слов, большинство из них цитируются из речи персонажей и обретают стилистический оттенок.

Второй раздел третьей главы имеет название «**Способы употребления фразеологизмов**», в котором в зависимости от способов употребления основного компонента фразеологических словосочетаний в рассказах Абдусалома Дехоти мы разделили их на следующие группы:

1. **Субстантивные фразеологизмы.** Например: нури чашм (букв. свет очей) – сын, дочь, ребёнок, таъмини маишат (букв. обеспечить быт) – хлеб насущный, чашми равшан (букв. обрадовать кого-л.) – рождение ребёнка, *бозори тез* (букв. *быстрый, острый базар*) – базар, где идёт бойкая торговля, полный покупателей, *бори гам* (букв. *груз печали*) – большие трудности и печали жизни.

Орзуи дилаш ҳамин буд, ки **нури чаими** худ Ҳамидаро бо дасти худ калон кунад ва ба шавҳар бидиҳад [8]. (Желанием его (её) сердца было собственными руками вырастить свою кровинушку Хамиду и выдать её замуж.

2. **Глагольные фразеологизмы.** Выражения **ба дарёи гам фуру рафтан** (букв. погрузиться в реку печали) – слишком много думать о проблемах и печалях, аз як гиребон сар бароварда (букв. высовывать голову из одного воротника) – совместно выполнять какую-л. работу, чашм дӯхтан – положить глаз, оташ гирифтан (букв. загореться) – разгневаться и т.п.

Вай ба ҳоли танҳои худ гиря кард ва **ба дарёи гам фуру рафт** [36]. (Она плакала от одиночества и погрузилась в глубокую печаль)

3. **Фразеологические сочетания.** Фразеологические сочетания состоят из компонентов, которые связаны между собой как равноправные части, образуя прочное и устойчивое целое. Это проявляется в следующих закономерностях:

а) Копулятивные конструкции: софу покиза – чистый и опрятный, софу зулол – свежий, фачу бемаза – невкусный, доду фарёд – шум и гам, дуру дароз – долго, чусту чолок – проворный, ловкий:

Оби **софу покизаи** хуштаъм ба ҳар хона ҷорӣ мешуд [138].

Аз ҷои чуқураш, аз ҷои нуқра барин **софу зулолаш...** [139]. (Чистая, пресная и вкусная вода текла в каждый дом.

Из глубокого места, из чистого, словно серебро, места...).

Онҳо аз оби ҷӯй чой ҷӯшонанд, маъқул накарда «обатон **фачу бемаза**, об – оби вадаи шаҳри худамон-дия [140]. (Они заваривают чай из воды ручья, который ему не нравится: «Вода у вас безвкусна, вода — это вода нашего города).

Писатель также показал особенности сравнений (**софу покиза** – **софу зулол** – чистый), контрастов (**софу покизаи хуштаъм-фачу бемаза** чистый – безвкусный) с манерой и стилем употребления таких композиций.

б) **Тавтологические сочетания:** дар ба дар, зина ба зина, нав ба нав:

Худи ҳамин барои ӯ кифоя буд, ки аз пагоҳ сар карда **дар ба дар** гашта келин ҷӯяд [92]; (Одного этого ему было достаточно, чтобы начать искать невесту по домам).

Ба баъзе воситаҳои маданият **зина ба зина** тан додани ака Хошок ба тарзи дигар воқеъ шуд [140]; (Поэтапное знакомство ака Хошока с некоторыми средствами культуры происходило по-другому)

Машинист ҳам аз тамошои ин намоишҳои табиат ба шавқ омада, поездро бо тамоми суръат меронад ва мусофиронро ба манзараҳои **нав ба нави** баҳор мерасонад [152]; (Машинисту тоҷе интересно наблюдать за этими зрелищами природы, он на полной скорости ведёт поезд и увозит пассажиров к новым весенним пейзажам)

в) **Предложные конструкции:** аз таҳи дил – искренне, аз сад як ҳисса – малое количество, кот наплакал, аз сар то по – все части тела, дар сари вақт – вовремя, бо ду дасти адаб – с глубоким уважением, почтением:

Пир шуда бошам ҳам аз **таҳи дил** кор кардам... [153]; (Хоть и старый, но всё делаю от чистого сердца).

Мо ва ту ҳоло аз **сад як ҳиссаи**ро ҳам надидаем [155]; (Мы с тобой ещё и самой малой толики не видели).

В целом, в рассказах писателя употребляются многие виды фразеологизмов, о которых в этом разделе диссертации приводятся подробные сведения.

Третий раздел третьей главы называется «**Классификация пословиц и поговорок**». Известный таджикский лингвист Н. Масуми отмечает, что «мастерское использование богатства языка народа приводит к выразительности, эффектности, естественности окраски, простоте, народности и реалистичности художественной речи. Секрет этого произведения не только в лексике и конструировании словосочетаний народного языка, но и в смысловом богатстве и разнообразии стилистического использования его элементов. Народная речь при своей оригинальности полна жизненных мыслей и чувств, полна тонких смысловых оттенков. Оно входит в язык художественного произведения и придает ему необыкновенную жизненность и необычайную природную силу»¹⁰.

Пословицы и поговорки чаще всего используются в описательной речи писателей как характеристика и оценка автора на события, людей и предметы. Абдусалом Дехоти обильно использовал их в своих произведениях. Язык его произведений отличается тем, что он тщательно обращается с пословицами и поговорками, умело используя каждую из них в нужном контексте и с определенной целью.

В рассказах писателя встречаются пословицы и поговорки, часть которых составляют слова, обозначающие название части человеческого тела. Поэтому мы разделили их следующим образом:

1. с компонентом **сар (голова)**: «Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан» (букв. друг подаёт знак, мы мчимся к нему): Эта пословица означает выражение готовности прийти на помощь по первому зову, или от чистого сердца принять кого-л. [178].

2. с компонентом даст (рука):

«Аз як даст садо барнаоёд» (букв. «Из одной руки не доносится ни звука» - один в поле не воин) — для успешного завершения любого дела нужен союз, человек бессилён сделать дело в одиночку:

Ду-се соли пеш раиси навинтихобшуда Раҷабалӣ Давлатов ва ҷонишини вай Пахол Ҳалимов ба кори пурҷӯш сар карданд. Лекин чунон ки дар урфият мегӯянд, «аз як даст садо барнамеояд» [272].

(Два-три года назад к своей активной работе приступили новоизбранный председатель Раджабали Давлатов и его заместитель Пахол Халимов. Но, как говорится, «один в поле не воин»).

3. с компонентом **бинӣ (нос)**:

У таджикского народа также в ходу пословица **аз биниаш гирӣ, чонаш мебарояд** в форме «аз бинияш қапӣ, чонаш мебарояд» («схвати за нос, душа вылезет»). Эта пословица характеризует людей, которые, несмотря на свою хрупкость и слабость, способны совершать деяния, которые далеко не всегда по силам более крепким и здоровым людям. Писатель использовал в своих

¹⁰ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 294 с.

рассказах пословицу «аз биниаш гирӣ, чонош мебарояд» с её стилистическими особенностями:

... ҷисми ниҳоят лозару наҳиф, чунон ки мегӯянд, аз биниаш гирӣ, чонош мебарояд... ин аст тасвири мухтасари баъзе сифатҳои ҳамонвақтаи ӯ [74]. (...очень худое и хилое тело, как говорится, схвати за нос, душа вылезет..., такова краткая характеристика некоторых его качеств в то время).

4. с компонентом чаши (глаз):

Пословица **Ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ суд** (букв. «Если ум слеп, то какой прок от зрения») использована в следующей форме в речи персонажа произведения:

Ҳе, нусхаи шумо барин тадқиқотчиро гурам! – гуфт вай ба Архивбек Қадимӣ, думаънидор карда, - рост мегуфтаанд, ки «ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ фоида? [108]. (Хм, возьму копию такого исследователя, как ты! – двусмысленно сказал он Архивбеку Кадими, - верно говорят, что "если ум слеп, то какой прок от зрения?"

5. с компонентом камар (поясница, середина):

“Бача дар камар, номаи Музаффар” гуфтагӣ барин, ту аз ҳозир дар гами номмонӣ нашав” [33, с. 81]. (Как говорится, мальчик в утробе, зовут его Музаффар, не спеши давать ему имя)

Таким образом, каждая пословица и поговорка отражают мнение и мировоззрение их автора, а также контекст и время, в котором они были сформулированы. С течением времени многие из них могут потерять актуальность и исчезнуть, уступив место новым. Пословицы и поговорки не ограничиваются одним языком или страной, и каждый язык имеет свой набор пословиц и поговорок, играющих важную роль в литературных и устных традициях данной культуры.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Писатель, драматург, учёный, переводчик – Абдусалом Дехоти является личностью, который своими произведениями внес вклад в развитие современного литературного таджикского языка. Он использовал все возможности для сохранения экологии языка, что придало его произведениям яркость и привлекательность. Используя все пласты лексики языка, писатель усиливал красоту языка и силу выразительности речи. Кроме того, помимо того, что он являлся поэтом, писателем, переводчиком и драматургом, Дехоти был искусным лингвистом, что подчёркивает его многогранный талант. Изучив и исследовав лексические пласты слов в рассказах Абдусалома Дехоти, можно сделать следующее заключение:

1. В данном исследовании анализируются язык и стиль рассказов Абдусалома Дехоти, обладающие своими специфическими особенностями.

2. Использование семантических и лексических особенностей слов лексико-семантических пластов указывает на индивидуальный и творческий стиль изложения писателя.

3. Многозначные слова и словосочетания, использованные автором, помогут читателю понять мысли и идеи писателя. Абдусалом Дехоти проявил свою уникальность в творчестве и писательском мастерстве, искусно и уместно используя многозначные слова.

4. Омонимичные слова, используемые в произведениях Абдусалома Дехоти, предназначены для обеспечения эмоционально-экспрессивной стороны речи, изображения событий реального мира, изображения пейзажей, персонализации речи персонажей и т.п. Словарные пласты слов придают языку рассказов писателя яркий художественный стиль и свежесть.

5. Синонимы, используемые Абдусаломом Дехоти в своих рассказах, имеют широкий спектр употребления и сегодня активно и широко используются в таджикском литературном и разговорном языке. Его мастерство выбора синонимов в зависимости от их принадлежности к частям речи и сочетание разнообразных пар синонимов демонстрируют богатство лексического запаса таджикского языка. Эта разнообразная лексика иллюстрируется различными видами синонимов, привнесёнными им в свои рассказы.

6. В рассказах Абдусалома Дехоти широко применяются антонимы, которые подбираются им в соответствии с требуемым стилем изложения. В рамках исследования были проанализированы антонимы различных частей речи: существительные, прилагательные, наречия и глаголы. Также были изучены семантические особенности парных антонимов, и мы познакомились с искусством словообразования и создания словосочетаний в рассказах писателя. Антонимы, часто встречающиеся им, передают разнообразные концепции, характеристики и явления, такие как вещественные значения, признаки, количество, окружающие обстоятельства и элементы природы. Они имеют большое значение для создания чёткого описания противоположных событий в литературном произведении и находят применение в различных речевых ситуациях. Абдусалом Дехоти мастерски использовал эти языковые возможности в своём творчестве.

7. Лексика рассказов Абдусалома Дехоти в основном состоит из исконно таджикских слов. В своих рассказах писатель умело использовал словарный запас родного языка, а в целях дальнейшего развития словарного запаса и грамматического строя современного таджикского литературного языка собрал красивые самобытные таджикские слова и словосочетания, которые были проанализированы в тематико-семантической группе.

8. Анализ заимствований, использованных в рассказах Абдусалома Дехоти, показывает, что писатель внимательно осмысляет элементы, заимствованные им из других источников. С помощью своего уникального интеллекта и изобретательности он выявляет их сущность и значение, определяет, где и как их использовать, а также интегрирует наилучшие и наиболее подходящие из них в свои произведения. Лексика, применённая Дехоти в его рассказах, служит для более яркого описания событий, образного выражения мыслей писателя и персонажей, а также для точного отражения происходящих событий в реальном мире.

9. Анализ лексики рассказов Абдусалома Дехоти показал, что он чаще использует слова литературного происхождения. Эти слова типичны для художественного стиля и распространены в произведениях многих других писателей. Важно отметить, что выбранные писателем слова близки и понятны для разговорной речи во всех регионах Таджикистана.

10. Фразеологические обороты, применяемые в рассказах писателя, обладают стилистической выразительностью. Посредством своих произведений он выражал свое мнение по различным темам, требовавшим решения в его время, так как он, будучи страстным писателем и оратором, в полной мере осознавал дух времени. Кроме того, язык в рассказах Абдусалома Дехоти наполнен фразеологическими синонимами, антонимами и фразеологическими типами, значение и положение элементов в выражении смысла и их употребление обусловлены многовековым развитием таджикского языка, эволюцией и совершенствованием современного таджикского литературного языка

11. Каждая пословица и поговорка, употребляемые в рассказах писателя, отражают истинность ситуации, мнение и мировоззрение говорящего и время их возникновения. Классифицируя пословицы и поговорки в рассказах, можно отметить, что в их использовании писатель использовал высочайшее писательское мастерство. Пословицы и поговорки — богатство языка каждого народа, и их невозможно представить вне речи и художественных текстов. Они используются для подтверждения или опровержения мнения и потребностей говорящего, для осуждения нецелесообразного поступка посредством пословиц и поговорок, для обоснования мнения человека. В пословицах и поговорках отражаются события и явления прошлого, которые имеют особое значение для усвоения жизненного опыта. Использование их для описания ситуаций и характеристик, закрепления и обобщения мыслей, а также достижения цели выражения демонстрирует особенности стиля использования этих элементов в рассказах.

12. Литературный стиль Абдусалома Дехоти в жанре прозы не только характеризуется использованием разнообразных лингвистических средств, но и представляет собой ценное наследие таджикской культуры, которое писатель дарит своим читателям. Его виртуозное риторическое мастерство проявляется в искусном подборе языковых единиц в ключевые моменты текста, как в описательных отрывках, так и в поведении и диалогах его персонажей, создавая живые образы и передающий душу событий и характеров в его литературных произведениях.

Используя этот показатель в нашем исследовании, мы пришли к выводу, что язык и стиль рассказов Абдусалома Дехоти простой, понятный, благозвучный, красноречивый, общепонятный, а основу лексического состава рассказов составляют исконные слова, а сам писатель использует богатую сокровищницу таджикского языка, особенно эффективно используются лексические пласты, критерии словообразования, модели словосочетания и предложения. Особенно проступают образцы мастерства писателя в использовании разговорной лексики, фразеологизмов, пословиц и поговорок, что придаёт его творчеству неповторимый колорит и глубину. Вклад Абдусалома Дехоти в развитие таджикского языка значителен и достоин похвалы.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В контексте исследования предлагаются следующие научные рекомендации с целью практического использования результатов исследования.

1. Настоящее диссертационное исследование может быть использовано при изучении отдельных областей языкознания и литературы.

2. Диссертационное исследование может быть использовано в качестве методолого-теоретической основы при изучении языка и стиля произведений других писателей.

3. Полученные материалы могут быть использованы на лекционных и практических занятиях студентов социальных и гуманитарных специальностей, в частности, в процессе преподавания лексикологии, фразеологии, семантики.

4. Результаты исследования могут быть использованы при проведении научных семинаров и спецкурсов, связанных с вопросами языка и стиля литературных произведений.

5. Диссертационное исследование может быть использовано как материал при разработке учебных пособий, учебников по разделам лексикологии и фразеологии.

6. Другие аспекты творчества Абдусалома Дехоти следует изучать с точки зрения лингвистики и литературы в виде отдельных исследований.

7. Рекомендуются изучать язык и стиль произведений современных писателей в сравнении с характером изложения и местом в развитии филологической науки.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А) Авторские статьи в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-М]. Сатторова, Д.К. Чойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д.К. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа. – Душанбе, 2019. – № 3(35). – С.43-51. ISSN 2226-9355. (Место пословиц и поговорок в рассказах Абдусалом Дехоти / Д.К. Сатторова // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических, исторических, философских наук)
- [2-М]. Сатторова, Д.К. Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар забони ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / О. Маҳмадҷонов, Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа. – Душанбе, 2019. – №4(36). – С. 5-11. ISSN 2226-9355. (Народно-разговорные слова в языке рассказов Абдусалама Дехоти/ О. Махмаджонов, Д. К. Сатторова // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических, исторических, философских наук)
- [3-М]. Сатторова, Д.К. Корбурди калимаҳои туркӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. – №2(42). – С. 95-100. ISSN 2226-9355. (Использование тюркских слов в рассказах Абдусалом Дехоти. Д.К. Сатторова // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических, исторических, философских наук)
- [4-М]. Сатторова, Д.К. Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 120-127. ISSN 2413-516X (Использование фразеологических единиц в рассказах Абдусалом Дехоти. Д.К. Сатторова // Вестник Таджикского национального университета)
- [5-М]. Сатторова, Д. Қ. Муродифоти ҷуфтистеъмол дар осори Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – №2(42) – С. 132-137. ISSN 2226-9355. (Парные синонимы в произведениях Абдусалом Дехоти. Д.К. Сатторова // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук)
- [6-М]. Сатторова, Д.К. Муродифот дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Ж. Б. Гулназарзода, Д. Қ. Сатторова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2023. – №4(52) – С. 6-13. ISSN 2226-9355. (Синонимия в рассказах Абдусалом Дехоти. Ж. Гулназарзода, Д. К. Сатторова // Вестник Института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук)
- б) Статьи, опубликованные в других журналах и научных сборниках:**
- [7-М]. Сатторова, Д.К. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ (Арабские заимствования в в рассказах Абдусалом Дехоти / Д. Қ. Сатторова // Материалы международной научно-практической

конференции Таджикского государственного института языков им. Сотим Улугзода. – Душанбе, 2021. – С.203-207.

- [8-М]. Сатторова, Д.Қ.** Калимаҳои сермаъно дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Забон – ҳастии миллат. (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ «Масъалаҳои мубрами луғатшиносии тоҷик: мушкилот ва дурнамо» бахшида ба 80-солагии н.и.ф., дотсент Ҳуснигул Талбакова). – Душанбе, 2023. – С. 150-157. (Многочисленные слова в рассказах Абдусалома Дехоти // Язык – бытие нации. (Сборник материалов республиканской конференции “Актуальные вопросы таджикской лексикографии: проблемы и перспективы”, посвящённой 80-летию к.ф.н., доцента Хуснигуль Талбаковой)
- [9-М]. Сатторова, Д.Қ.** Мутаозодҳои зарфӣ ва феълӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ / Д. Қ. Сатторова // Маҷмуаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Филологияи Шарқ: паҷӯшиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ” – Душанбе, 2023. – С. 190-193. (Наречные и глагольные антонимы в рассказах Абдусалома Дехоти // Материалы международной научно-практической конференции “Восточная филология: лингвистические исследования, литературные связи и переводоведение”)

Аннотатсия

ба автореферати диссертатсияи Сатторова Дилрабо Қаҳоровна дар мавзуи «Забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01–Забони тоҷикӣ.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, услуб, Абдусалом Дехотӣ, калимаҳои сермаъно, муродиф, мутазод, омоним, таркиби луғавӣ, муъчазбаёнӣ, забони асари бадеӣ, вомвожа, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, тобишҳои маъноӣ.

Шоир, нависанда, драматург, тарҷумон ва луғатнигори варзидаи тоҷик Абдусалом Дехотӣ дар ташаккул ва инкишофи забони тоҷикӣ нақши намоёне бозидааст. Ӯ ба масъалаҳои забони адабӣ, дурустии имлои забони тоҷикӣ, тарҷумонӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, фикру андешаҳои худро доир ба ин масъала баён намудааст. Дар масъалаи сода кардани забон ва мувофиқи талаффуз ва фаҳми омма кор фармудани истилоҳот кӯшишҳои зиёд намудааст. Асарҳои навиштаи Абдусалом Дехотӣ мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Алалхусус, ҳикояҳои ӯ бо услуби дилчасп ва забони шевову равон диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунад.

Кори диссертатсионӣ ба омӯзиш ва баррасии забон ва услуби ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ бахшида шудааст, ки бори нахуст дар илми забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти баррасии пурраи қабатҳои маъноӣ-луғавии вожаҳо калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифот, мутазодҳо, доираи истифодабарии таркиби луғавӣ, калимаҳои аслии тоҷикӣ, калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, вомвожаҳои арабӣ, вомвожаҳои туркӣ-муғулӣ, вомвожаҳои русӣ, воҳидҳои фразеологӣ, мавқеи зарбулмасалу мақол дар ҳикояҳои адиб дар доираи як рисолаи илмӣ ба анҷом расидааст.

Пажӯҳиши илмӣ дар роҳи таҳқиқи минбаъдаи масоили марбут ба луғатшиносӣ, маъношиносӣ, услубшиносии забони тоҷикӣ, чудо намудани гурӯҳҳои маъноии калимаҳо, мавқеи онҳо дар осори бадеӣ, мавридҳои истифодаи онҳо, хусусияти услубӣ касб кардани ин навъи воҳидҳои луғавӣ кумак мекунад.

Маводи мавриди таҳқиқ барои омӯзиши забони адабии асри XX дар оянда заминае хоҳад гузошт. Инчунин, барои таълими фанҳои забони муосири тоҷикӣ, луғатшиносӣ, услубшиносӣ ва хондани курсҳои маҳсус дар гурӯҳҳои филологӣ ёрӣ хоҳад расонд.

Натиҷаҳои бадастомада ва маводи рисола метавонад дар шинохти бештари хунари нависандагии Абдусалом Дехотӣ ба сифати сарчашмаи илмӣ истифода шавад ва ҳамчунин ба ҳайси як заминаи назарӣ барои пажӯҳишҳои минбаъда хидмат намояд ва барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, матни лексияҳо дар самти забоншиносӣ мавриди истифода қарор гирад.

Аннотация

к автореферату диссертации Сатторовой Дилрабо Кахоровны на тему «Язык и стиль рассказов Абдусалома Дехоти» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01-Таджикский язык.

Ключевые слова: таджикский язык, стиль, Абдусалом Дехоти, многозначные слова, синонимы, антонимы, омонимы, лексический состав, язык художественных произведений, заимствования, фразеологизмы, пословицы, поговорки, смысловые оттенки.

Абдусалом Дехоти, известный таджикский поэт, писатель, драматург, переводчик и лексикограф, сыграл ключевую роль в развитии и становлении таджикского языка. Он уделял особое внимание вопросам литературного языка, орфографии и перевода, ясно выражая свои мысли по этим темам. Дехоти активно работал над упрощением языка и использованием терминов, понятных для широкой аудитории. Его произведения охватывают разнообразные тематики, и его рассказы привлекают внимание читателей своим привлекательным, изящным и гармоничным стилем.

Диссертационная работа посвящена изучению и анализу языка и стиля рассказов Абдусалома Дехоти, что составляет первое исследование такого уровня в таджикском языкознании. В рамках научной диссертации проведено всестороннее изучение лексико-семантических пластов слов, включая многозначные слова, омонимы, синонимы, антонимы, а также анализ употребления различных лексических элементов, включая исконно таджикские слова, народно-разговорной лексики, арабские, тюркско-узбекские и русские заимствования, фразеологизмы, пословицы и поговорки в рассказах писателя. Данное научное исследование способствует дальнейшему изучению вопросов, связанных с лексикологией, семантикой и стилистикой таджикского языка, а также позволит выделить семантические группы слов, анализировать их употребление в художественных текстах, а также выявить стилистические особенности подобных лексических единиц.

Исследуемые материалы заложат основу для дальнейшего изучения литературного языка XX века и станут ценным ресурсом для обогащения учебных программ по современному таджикскому языку, лексикологии, стилистике и литературному анализу в филологических специальностях. Полученные результаты и собранный материал научной диссертации будут полезны не только для дальнейшего изучения литературного наследия Абдусалома Дехоти, но и станут теоретическим фундаментом для последующих исследований, а также могут быть использованы при разработке учебников, методических пособий и лекций по лингвистике.

Annotation

to the autoreferat of Sattorova Dilrabo's dissertation on the subject «Language and style of the stories of Abdusalam Dehoti» applied to the scientific degree of the candidate of philological sciences by specialty 10.02.01– Tajik language.

Keywords: Tajik language, style, Abdusalom Dehoti, meaningful words, correspondence, homonym, lugenic composition, ambiguity, art, language of art, vomvoja, phraseological words, proverb, material, material, nuances.

Poet, writer, playwright, translator and senior Tajik dictionary Abdusalom Dehoti has played a significant role in the formation and development of the Tajik language. He paid special attention to the issues of literary language, the correctness of the spelling of the Tajik language, and expressed his views on this issue. He paid the particular attention to the use of different terms of language, simplification and in accordance with pronunciation and public understanding. Written works by Abdusalom Dehoti attract the reader's attention with their passionate style and elegant and flowing language.

Dissertation work is devoted to the study and review of the language and style of Abdusalam Dehoti stories, which for the first time is devoted to the science of Tajik linguistics. Taking into account the full consideration of meaning-spelling layers of words, meaningful words, correspondence, mutations, scope of application of lexical content, original Tajik words, folk-conversational words, the position of proverb in the stories of the writer was completed within the framework of a scientific dissertation.

Scientific research will help to further study issues related to vocabulary, cognition, stylistics of the Tajik language, separation of meaning groups of words, their position in art, cases of their use, stylistic nature of this type of lexical unit.

The research will lay the groundwork for the study of the literary language of the twentieth century in the future. It will also provide assistance in teaching modern Tajik language subjects, dictionaries, stylistics and reading special courses in philological groups.

The results obtained and the materials of the dissertation can be used as a scientific source in a greater understanding of the art of Abdusalam Dehoti and also serve as a theoretical basis for further research and can be used to develop textbooks, textbooks, textbooks in linguistics.